

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
PEDAGOGICKÁ FAKULTA

DIPLOMOVÁ PRÁCE

České Budějovice

2009

Jaroslava Kadlecová

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
PEDAGOGICKÁ FAKULTA

KATEDRA PEDAGOGIKY A PSYCHOLOGIE

Percepce seniorů dětmi

Diplomová práce

České Budějovice 2009

Vedoucí diplomové práce:

Mgr. Jana Kouřilová

Vypracovala:

Jaroslava Kadlecová

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

V Českých Budějovicích 1.6.2009

Jaroslava Kadlecová

Poděkování:

Děkuji paní Mgr. Janě Kouřilové za odborné vedení, rady, pomoc a průběžné konzultace poskytnuté během vypracování diplomové práce.

Anotace

V teoretické části jsou vysvětleny základní pojmy: stáří, senior, dětství, děti a věk, dále jsou zde popsány psychopatologické problémy fyzické i psychické. Je zde poukázáno na to, že se stářím jsou nejčastěji spojovány pojmy typu ztráta či úbytek. Avšak důraz je kladen na to, že stáří není nemoc a je třeba se v něm adaptovat, přestože je to období mnoha těžkých ztrát. Dále je v teoretické části popsán dnešní i dřívější přístup společnosti ke stáří, znevýhodnění lidí v důchodovém věku, jejich diskriminace v masmédiích a z toho vyplývající strach ze stáří. V kapitole „percepce seniorů rodinou“ jsou vysvětleny pojmy nukleární a rozšířená rodina, jaký je rozdíl mezi přístupem k seniorům v rodině dnešní a v rodině v minulosti. Dále jsou popsány problémy týkající se dnešních rodin, mj. nedostatek fyzického kontaktu se starými lidmi. A vztahy mezi seniory a dětmi. Kapitola „vztahy mezi dětmi a prarodiči“ se zabývá jak pozitivním přínosem, který je viditelný v dostatku času, předávání tradic, zprostředkovávání minulosti či předávání zkušeností, tak i negativním vlivem, jako je bojkotování rodičovské autority, nepravdivá stylizace nebo celkový nezájem o vnoučata. Kapitola „dětská kresba“ byla do práce zařazena z důvodu využití v praktické části, neboť dětská kresba značně usnadňuje vyjadřování pocitů a vztahů dítěte k okolí. Dále byly zmíněny některé z dostupných výzkumů na stejné či podobné téma. Praktická část zkoumala výtvarné vyjádření a verbalizaci vztahů dětí ke starým lidem. Tázáno bylo celkem dvacet devět žáků navštěvujících druhou a devátou třídu základní školy. Zkoumány byly dětské kresby a odpovědi v nestandardizovaných dotaznících. Osoby na obrázcích jsou většinou zasazeny do prostředí, převážně jde o přírodu. Senioři jsou na nich spíše pasivní. Znázorněné jsou typické atributy nejčastěji hůl. Dotazník obsahoval otevřené, uzavřené i škálové otázky. Odpovědi jsou zpracovány v grafech v příloze č.2.

Abstract

In the theoretical part of the thesis, there are explained the basic terms: old-age, senior, infancy, children and age, and later are described psychopathological problems, both physical and psychological. The author aims to focus on the terms of loss and decline, which are usually joined with the old-age. Nevertheless, the emphasis is put on the fact that old-age is not an illness but it is important to adapt to it, eventhough it is a period of serious losses. Later in the theoretical part of this work, the author describes the former and current approach of the society to the old-age, disadvantage of the retired people, their discrimination in the mass media and the consequential fear of the old-age. In the chapter called “the perception of seniors by their family,“ there are explained the terms *nuclear* and *extended* family and the difference in the family’s approach to seniors in the past and nowadays. Then, there are described problems related to the current family, e.g. the lack of physical contact with elder people and the relationship between children and seniors. The chapter “the relationship between children and grandparents“ deals first with the positive contribution, which is evident in the sufficiency of time, the transfer of traditions, the intervention of the historical background and gained experience, and second also with the negative influence such as boycotting of the parental authority, untrue stylization or the total lack of interest in grandchildren. The chapter “children’s drawing“ was included in the work because it was later used in the practical part. Children’s drawing makes it easier to express the child’s feelings and their relations to their environment. The author also mentioned other available materials and researches about the same or similar topic. In the practical part, the author researched the artistic expression and verbalisation of the children’s relationship with seniors. In total, there were interviewed twenty-nine pupils who attend the second and the third class of primary school. Children’s drawings and their answers were examined

in a non-standardized questionnaire. The people in the drawings are mostly set into some environment, which is mainly nature. The seniors visible in the drawings are usually passive and they are illustrated with some typical attributes such as a cane. The questionnaire included open, close and also spectrum questions. The answers are worked up in graphic charts in the appendix no. 2.

Klíčová slova

Percepce seniorů dětmi

Stáří

Dětská kresba

Key words

perception of seniors by children

old-age

children's drawing

Obsah

Úvod.....	2
1. Teoretická část.....	3
1.1. Vymezení tématu, uvedení do problematiky.....	3
1.2. Stáří a jeho psychopatologické problémy.....	5
1.3. Percepce seniorů v minulosti a dnes.....	9
1.4. Percepce seniorů společností.....	12
1.5. Percepce seniorů v rodinách.....	17
1.6. Vztahy mezi dětmi a seniory.....	21
1.7. Dětská kresba.....	27
1.8. Některé výzkumy na toto téma.....	30
2. Praktická část.....	33
2.1. Cíl.....	33
2.2. Hypotézy.....	33
2.3. Výzkumný vzorek.....	33
2.4. Výzkumné metody, sběr a vyhodnocení dat.....	35
2.5. Výsledky.....	38
2.6. Interpretace.....	57
2.7. Ověření hypotéz.....	67
2.8. Shrnutí.....	68
Závěr.....	70
Literatura.....	71
Přílohy.....	73

Úvod

Při výběru tématu diplomové práce, který byl poměrně komplikovaný, mě nakonec nejvíce oslovil problém týkající se vnímání starých lidí dětmi. Téma zaujalo především svojí aktuálností a naléhavostí.

Podnět k tématu přišel od vedoucí diplomové práce Mgr. Jany Kouřilové po přečtení článku *Childrens drawings of elderly: Young ideas abandon old age stereotypes* (Weber J., Cooper K., Hesser J., 1996).

Práce zkoumá percepci starých lidí žáky 2. a 9. třídy základní školy. Jde tedy nejen o percepci starých lidí všeobecně, ale také o rozdíl vnímání seniorů v závislosti na věku dítěte.

Teoretická část je věnována především problému stáří, jeho chápání společností, rodinou i dětmi, s uvedením některých již uskutečněných výzkumů na toto téma. Kapitola o dětské kresbě byla zařazena z důvodu výzkumu v praktické části.

Výzkum se sestává ze dvou částí, jde o dotazníkové šetření a kresbu na zadané téma. Cílem studie bylo zjištění, jakým způsobem žáci deváté a druhé třídy základní školy výtvarně vyjadřují a verbalizují své vztahy ke starým lidem.

1. Teoretická část

1.1. Uvedení do problematiky

1.1.1. Stáří, senior

Podle *Psychologického slovníku* je stáří definováno jako „**Třetí věk života** po růstu a dospělosti.“ (Sillamy N., 2001, s. 204)

V západní kultuře je všeobecně člověk považován za starého od chvíle, kdy odchází do důchodu, tj. zhruba kolem 65 roku věku. Díky pokroku hlavně v oblasti medicíny se ale lidé dožívají podstatně vyššího věku, což je příčinou toho, že se odchod do důchodu a s ním spojená hranice stáří posouvá stále směrem nahoru.

V *Psychologickém slovníku* jsou u definice stáří uvedeny tři jeho etapy: „osoby **„mezi dvěma věky“** (od 60 do 74 let), **osoby staré** (od 75 let) a **osoby velmi staré** (nad 90 let)“ (Sillamy N., 2001, s. 204) Různá omezení, která spojujeme se stářím, se většinou týkají až druhých dvou etap. U starých lidí již ve značné míře pozorujeme patrný **úbytek tělesných** (hbitost, sluch, svalová síla, zrak) **i mentálních** (především paměť, pozornost) **schopností**. „Zvyšuje se riziko vzniku a kumulace různých zátěžových situací“ (Vágnerová M., 2007, s. 398). Ke stáří náleží ovšem i pozitivní stránky: „starý člověk zbavený určitých materiálních starostí, bohatý zkušenostmi a znalý relativity věcí, se stává **moudrým**“ (Sillamy N., 2001, s. 205).

Starší lidé dnes tvoří 15 - 20 % evropské populace a během dalších 50 let se tento poměr zvýší na 25 - 30 %. Na tento jev však nejsme připraveni.¹

¹ http://www.seniorcentrum.cz/new_www/detail.php?parent_id=7&id=16&pobocka=Ústí%20nad%20Labe&kod=C03_INFOCENTRUM (2.4.2009)

Slovo **senior** pochází z latinského „*senex, senis*“, což znamená „*starý*“, druhý stupeň „*senior*“ je tedy „*starší*“. Je to příslušník starší věkové kategorie.

1.1.2. Dětství, děti

Dětství definuje tentýž slovník jako „období života od narození k adolescenci“ (Sillamy N., 2001, s.40).

Mezinárodní Úmluva o právech dítěte stanovuje, že dítětem je: „každá lidská bytost mladší osmnácti let, pokud podle právního řádu, jenž se na dítě vztahuje, není zletilosti dosaženo dříve.“ (Jandourek J., 2001, s. 59).

V dnešní době už děti nejsou považované za nedokonalé dospělé, ale jsou chápány jako osobnosti, s vlastním psychickým vývojem a mentalitou. V období dětství jsou člověku zprostředkovávány hodnoty, normy a vzorce chování, podle kterých povede svůj další život.

1.1.3. Věk

Důchodový věk je, oproti věku **kalendářnímu**, který uvádí počet let od narození, určený společností. Tento především sociální zásah má značné důsledky zejména psychologické a společenské a samozřejmě se významně dotýká i ekonomické stránky života jedince.

Gerontologové hovoří o tzv. **biologickém věku**, který udává aktuální míru fyzických i mentálních funkcí.

1.2. Stáří a jeho psychopatologické problémy

1.2.1. Fyzické projevy stáří

Typické znaky, které stáří má, nelze přehlédnout. Ať už jde o znaky tělesné nebo psychické, dříve či později se projeví u každého z nás. Kůže se svažuje a vysušuje, ztrácí elasticitu, ubývá vlasů, jiní šediví, sluch je citlivý na různé šумы, uši nevnímají vysoké tóny, zhoršuje se zrak, trávicí soustava je méně zdatná při vstřebávání živin, ubývá kostní hmoty i svalstva, dýchací soustava dokáže zajistit jen menší přívod kyslíku než dříve, mění se produkce hormonů, srdce ztrácí svoji sílu.

1.2.2. Psychické projevy stáří

Toto vše má samozřejmě neblahý vliv i na psychiku starého člověka, který už nemůže to, co mohl dříve a přichází různé formy **depresí a pesimistických reakcí**. Je totiž prokázána, přímá souvislost fyzických nemocí a depresivních stavů a to nejen u starých lidí. (Williamson, G.M. a Schulz, R. in Stuart-Hamilton I., 1999). „S přibývajícím věkem se zpomaluje i rychlost slovní reakce. Je obtížnější se vyjádřit a je zapotřebí více slov. Lidé kolem starého člověka by také toto měli vědět. Neměli by na něj pospíchat nebo dávat najevo netrpělivost nebo otrávenost.“ (Gregor O., 1990, s. 100).

1.2.3. Ztráta, poškození, úbytek

Jak je vidět, při každé zmínce o stáří, jsou používána slova, která popisují zhoršení, poškození, ztrátu, úbytek, je potom logické, že nikdo nechce stárnout a být označován za starého. Jak uvádí *Hana Haškovcová* ve své knize *Fenomén stáří*: „Starý

člověk nás nevnímá ostře, mluvíme pro jeho potřeby příliš tiše, příliš nezřetelně, příliš rychle. Nerozumí mnohému z toho, co říkáme a děláme, a my mladší nemáme zase mnoho chuti porozumět jeho zestárlému světu. Typicky vyhlížející stařec nám nahání strach: takhle budeme, dožijeme-li se toho, vypadat jednou všichni.“ (Haškovcová H., 1990, s. 21)

Jak dále uvádí *Haškovcová*, velmi staří lidé jsou v situaci, kdy skutečně ubylo tělesných i duševních sil a tím je ovlivněn i jejich pro nás tak typický vzhled. Bohužel tato podoba byla námi nespravedlivě aplikována na celé stáří. Staří lidé jsou v naší společnosti nejen prezentováni, ale i anticipováni jako slabí, shrbení, pomalu se pohybující, nepružně reagující a zapomínající. „V povědomí veřejnosti se k tomuto obrazu pojí ještě přítomná nebo hrozící slepota, hluchota, demence a inkontinence. A když nedevalvujeme staré lidi v uvedené rovině, pak totéž uděláme s jejich způsobem života.“ (Haškovcová H., 1990, s. 25) Pokud se „náhodou“ stane, že starý člověk vypadá jinak, než je výše popsáno, je to ve společnosti chápáno jako zcela výjimečná a pravidlo potvrzující zvláštnost. Není možné si představit, že by mohl být život starých lidí smysluplný, když je tak jiný než ten náš. (Haškovcová H., 1990).

1.2.4. Stáří není nemoc

Stáří přeci není jen nemoc, i když starověký spisovatel *Terentius* tvrdí přesný opak: „Stáří samo je nemoc“ (Stejskal M., 1990, s. 116) a *Cicero* si myslí, že „je třeba proti stáří bojovat jako proti nemocem“ (Stejskal M., 1990, s. 116). I v dnešní době považujeme stáří velmi často za nemoc. Máme tendence léčit staré lidi. Předáváme je do péče lékařů. Posíláme je do sanatorií. Jsou obklopeni zdravotním personálem. Senioři však často nepotřebují žádnou výjimečnou zdravotní péči. „Pramen mylného přístupu k „nemoci“ zvané stáří jsou názory lidí některých profesí, kteří se dostávají častěji do

styku s nemocnými nebo vetchými starými lidmi. Jsou to například i lékaři, ošetřovatelky, sociální pracovníce, personál v domovech důchodců, kteří k těmto mylným názorům přispívají.“ (Gregor O., 1990, s. 73). Podobně reagují i autoři knihy *Soužití se staršími lidmi*, kteří tvrdí, že je třeba změnit právě přístup lékařů, kteří stáří převedli do příliš medicínské polohy. Lékaři často vysvětlují, jak příchod negativních elementů spojených se stářím zpomalit či zmírnit, méně často však radí, jak nevyhnutelnému faktu stárnutí přizpůsobit život. (Pichaud C., Thareauová I., 1998).

Mnoho starých lidí nemocných není, to jen námi jsou považováni za nemocné, protože jsme si takovou představu o stáří vytvořili. Proti stáří nelze bojovat. Stárneme všichni už od chvíle vzniku. Nelze vyhrát v boji proti stáří. Stáří nelze vyléčit, protože není chorobou. Je to běžný stav, jen další etapa lidského života. A jako mohou být zdravé, či nemocné děti, nebo dospělí lidé, stejně tak může onemocnět i starý člověk, aniž by bylo nutné přisuzovat mu nemoci jen proto, že dosáhl určitého věku. Stáří není nemoc, ale také není bez nemocí. Je tedy důležité, rozeznat projevy normálního stárnutí od chorob doprovázejících stárnutí patologické. (Gregor O., 1990). Nejde tedy o léčbu ze stáří, ale o nutnost, boje za stáří naplněné, šťastné, vyrovnané a spokojené. Existuje totiž stáří moudré a vědoucí, takové, které už si nepotřebuje nic dokazovat. Stáří, které zažilo a pochopilo mnohé, a které by mohlo vyprávět,- kdyby byli posluchači. Je mnoho starých lidí, kteří jsou velice aktivní, mají mnoho přátel a zálib. O takové stáří je třeba usilovat. Ale boj proti stáří vyhrát nelze.

1.2.5. Adaptace ve stáří

Jak uvádí *Ota Gregor* „postupně klesá zásoba psychické adaptační energie“ (Gregor O., 1990, s. 99). Projevy této ztráty jsou očividné v podstatně horší schopnosti adaptace ve stáří. Staří lidé se většinou velmi špatně vyrovnávají se

zátěžemi přicházejícími z vnějšku. Například těžce nesou, pokud se po nich chce, aby změnili své návyky, ve svých profesích odmítají nové metody či názory. Na všechny změny si zvykají podstatně hůře.

1.2.6.Ztráty

Další problém starých lidí lze vyabstrahovat z věty, že *starší lidé jsou ti, kteří v určitém společenství žijí déle, než ti ostatní*. Problém, na který narážíme, je ztráta přátel a partnerů. Poté, co se člověk smířil, s odchodem dětí - tzv. syndrom **prázdného hnízda**, musí se vyrovnávat s dalšími ztrátami o mnoho citelnějšími. Jde o **smrt** svých nejbližších. A čím starší člověk, tím je tento problém častější. Dokonce se může stát, že si senior uvědomí, že už zbývá jen on, že nyní je „řada na něm“. Odešli spolužáci, kamarádi, sousedé. Každá z těchto citlivých ztrát samozřejmě negativně působí na křehké zdraví seniorů a velmi narušuje jejich psychiku. Senioři musí být nesmírně silní, aby dokázali čelit všem ztrátám a tolika bolesti. Smrt partnera je právě jednou z nejtěžších. Pokud spolu prožijí třicet i více let a najednou jeden z partnerů zemře, ten který zůstává, pociťuje opravdovou bolest, rozržením, něco se v těchto chvílích rozbíjí, mluví se dokonce o „amputaci“ (Pichaud C., Thareauová I., 1998, s. 30) Část jeho bytosti umírá. A ztráta životního partnera v sobě nese další množství ztrát. Starý člověk přichází o jistotu, o radost z přítomnosti partnera, ztrátu bezpečí. (Pichaud C., Thareauová I., 1998). Chybí mu člověk, kterému se mohl po léta svěřovat, se kterým sdílel „dobré i zlé“. A najednou si musí zvykat na jiný, především osamělejší, způsob života.

1.3. Percepce seniorů v minulosti a dnes

1.3.1. Percepce seniorů v některých společnostech

Na základě mnoha vyprávění je nám předkládáno, že dříve byli staří lidé respektováni a ctěni. Byli váženými obyvateli, považovanými za moudré a znalé, a byli přijímáni a milováni. „Pro dávné Slované byla tzv. rada starších formálně i neformálně uznávanou skupinou. Také v Řecku reprezentoval senát skupinu moudrých a úctu zasluhujících.“ (Haškovcová H., 1990, s. 69)

Najdeme však i případy, kdy bylo stáří chápáno jako marnost, bylo synonymem bolestí, útrap, strádání a nemocí. Staří lidé byli zavržováni, odmítáni a vyháněni a otrhaní a špinaví bez přístřeší umírali často vysílením.

Existují prý kmeny, které staré lidi zabíjí a jí. *Václav Příhoda* ve své knize *Ontogeneze lidské psychiky* uvádí, že v severní Sibiři žije kmen, který zachovává zvyk, vybrat muže, který probodne či oběsí starého člověka, jenž je již zbytečný. U jiného kmenu v poušti Kalahari si ovdovělá žena bere za manžela svého nejbližšího příbuzného a podobně se společenství chová k dětem, které přišly o své rodiče. Tak je zaručené, že nikdo není osamělý. Děti se zde starají o své nemocné rodiče, protože totéž viděli a naučili se právě od nich, neboť i ti prošli stejným cyklickým koloběhem. (Kupka M., 2008, s. 22).

Odmítání stáří došlo v dnešní době tak daleko, že nepřátelské postoje společnosti přešly v často i otevřený boj proti starým lidem. Verbální i neverbální negativní projevy je možné spatřovat téměř každodenně. Stačí, „když se starý člověk „nachomýtné“ mezi mladšími. Na ulici, v obchodě, v tramvaji. On, stařec, si v dnešní atomově rychlé době troufá zdržovat, v kontrastu k obdivu k dokonalým interpretačním výrobkům špatně slyšet a v praxi bleskových změn pomalu reagovat.“ (Haškovcová H., 1990, s. 57-58).

1.3.2. Vliv majetku

Proč je ale tedy stáří chápáno v každé době jinak? Proč je jednou nekriticky přijímáno a jindy naprosto odsuzováno? Špatné chování ke starým lidem není fenoménem jen dnešní doby, jak bychom si mohli myslet. Je možné vysledovat, že se společnost ke starým lidem chovala podle bohatství, které vlastnila. Pokud byli lidé chudí a neměli jídlo ani pro sebe, byli staří lidé odsouzeni k žebrání a bídě. Pokud společnost prosperovala, dostalo se i starým lidem tolik, aby mohli žít v relativním luxusu. Platón uvádí, že „kvalitu stárnutí ovlivňuje způsob života ve středním věku. Lidé, kteří se v životě dovedou dobře adaptovat a jsou dobré mysli, se také lépe vypořádají se stárnutím a stářím.“ (Gregor O., 1990, s. 123) V době bojů, bitev a válek, bylo stáří něco zvláštního. Něco, o co každý usiloval, ale dostalo se jen nemnohým.

1.3.3. Současnost

V dnešní době není, díky vývoji medicíny a dobré hygieně, nic zvláštního dožít se třeba osmdesáti let. Většinou jsme schopni zajistit starým lidem materiální pohodlí a luxus. Zajistit jim potřebnou lékařskou pomoc, hygienu i dostatek jídla. Přesto stále kladné přijímání stáří není pravidlem.

Stejně jako pro mladé lidi, je i pro starého člověka důležité nejen jak vidí sám sebe, ale i jak ho vnímají ostatní lidé. Jestliže si společnost vytvoří negativní představu o stáří, bude ji automaticky přenášet vždy a na všechny seniory. V každém případě si budou lidé podvědomě všimnout jen negativních stránek. Každý kontakt bude vždy touto představou poznamenán, a to i přes snahu o její potlačení. Pokud ovšem budeme u starých lidí hledat i stránky pozitivní a naše celková představa seniorů se tím stane

harmoničtější, připravíme tím příjemné prostředí pro dialog, kooperaci i konkrétní pomoc (Pichaud C., Thareauová I., 1998).

Člověk ze svého života, oproti dřívějšku, vytlačuje nejen stáří ale i smrt. Už téměř dvě století je možné hovořit o komercionalizaci smrti. Rituály spojené s pohřbem jsou vylučovány z běžných životů. Tím je však odstraněn i velmi důležitý terapeutický potenciál. „Nákladné výpravné pohřby – pohřební průvod, vůz tažený koňmi, průvod příbuzných a známých. To vše bylo „rituálním divadlem“, které mělo redukovat negativní vliv zátěžové situace.“ (Kupka M., 2008, s. 22). Příbuzní a přátelé sdíleli celou událost společně, podporovali se a tím zmírňovali bolest a stres. Dnes jsou však rituály týkající se pohřbů zkráceny, urychleny, zjednodušeny nebo zcela opomíjeny. Kromě toho, že je to finančně i časově náročné je tu ještě jeden důvod. Nechceme totiž na stáří, ani na smrt myslet (Kupka M., 2008).

Naše společnost se dostala do určité krize. Každý ví, jak by se měl chovat ke starým lidem, jak je ctít a dávat najevo svoji účast, přesto je zde určitý konflikt vzhledem k výchově týkající se této problematiky. Stále ještě tu jsou tendence, schovat postižené, nemocné a staré lidi za zdi ústavů, léčeben či hospiců. Protože dokud je máme na očích, příliš nám připomínají naši vlastní smrtelnost. Dráždí nás svojí pomalostí, nechápavostí, a zdánlivou nebo opravdovou neschopností. Při každém pohledu na ně si musíme připomenout, že i my budeme jednou slabí a odkázaní na pomoc. Jenže to nejsou příjemné myšlenky. Proto jsme založili jakýsi kult mládí. Všichni dnes raději vzdáváme hold kráse, pohybu a bystrosti a stáří přesouváme za zdi špičkově vybavených sanatorií.

1.4. Percepce seniorů společností

1.4.1. Odchod do důchodu

„Co se vám vybaví jako první, když se řekne důchod? Odměna? Propuštění? Vyhánění na pastvu?“ (Sheehyová G., 1999, s. 351).

Všeobecně je pro naši společnost člověk starý ve chvíli, kdy dosáhl důchodového věku a odešel na tzv. „zasloužilý odpočinek“. Tito lidé jsou podle všeobecného názoru stejní, „...nemocní, roztřesení, hloupí a bezpohlavní tvorové, jeden jako druhý, kterým to již nemyslí“ (Gregor O., 1990, s. 72). Odešli na „zasloužený odpočinek“ a tak tedy „zaslouženě odpočívají“, sedí v křesle, usínají při televizi, nebo mohou nejvýš tu a tam hlídat vnoučata. Podle těchto zažitých stereotypů jsou už v podstatě k ničemu.

„Odchodem do důchodu, bez ohledu na zcela dobrý zdravotní, tj. tělesný i psychický stav, se situace ještě zvýrazní, člověk se stává anonymním příjemcem renty, člověkem bez profese, stává se důchodcem.“ (Tošnerová T., 2002, s. 11) Ztratil tak svoji identitu, už totiž nikam nepatří. Není ekonomicky činný, takže vlastně není. V dnešní době, která fandí mladým a zdravým a která si vytvořila tzv. kult mládí, není místa pro lidi, kteří nepracují. Z ekonomického hlediska už nemají co dávat. Častý je názor, že tito lidé už jen berou. Ať už jde o penzi nebo třeba, pokud chtějí dále pracovat, bývá slyšet názor, že „zabírají“ pracovní místo mladým. Tedy těm, kteří mají budoucnost, těm, na které se lépe dívá, těm, vedle kterých bychom se chtěli postavit. Podle názoru *Haškovcové* se na tyto lidi společnost dívá „uspěchanýma zaměstnaneckýma očima“, takže je logické, že lidé dochází k závěru, že je lepší se starými lidmi nepočítat. Nemohou být partnery ani soky, není třeba je tudíž brát na zřetel. Byli odstaveni na vedlejší kolej, je tedy normální je ignorovat. (Haškovcová H.,

1990) V důchodu se lidé cítí osamělí a opuštění. Přitom se odborníci jednoznačně shodují, že jsou starší zaměstnanci pro zaměstnavatele velmi prospěšní. „na rozdíl od svých mladších kolegů jsou více motivováni k naplňování a překonávání nároků plynoucích z příslušného zaměstnání, zároveň zaměstnavateli nabízejí více zkušeností, oddanosti, stability, schopnosti koncentrovat se a hlubší znalosti oboru. Starší zaměstnanci vycházejí lépe se svými kolegy a nebrání se novým poznatkům. Zároveň jejich přítomnost v kolektivu napomáhá i lepší vzájemné komunikaci mezi zaměstnanci různých věkových skupin.“ (Žbodáková A., 2009, s. 56). Přesto se v naší společnosti tito lidé stávají ze dne na den odepsanými. Občas je ještě pozvou na nějaký sraz, ale oni už stojí mimo veškeré dění. Nikdo už se jich pravděpodobně nepůjde zeptat na jejich názor. Lidé, kteří ještě včera cítili svůj přínos pro společnost. Ti, kdož rozhodovali a nyní je rozhodováno o nich. Je úplně jedno, jestli vstanou, nebo zůstanou ležet, protože si toho pravděpodobně vůbec nikdo nevšimne.

Statut každého člověka je odvozován od profese, které se celý život věnuje. Většina hovorů se točí kolem zaměstnání, ale důchodci už žádné nemají. Nemají se o čem bavit. Nemají nic zajímavého, co by mohli do hovoru vnést. V jejich světě už se neděje nic, o čem by bylo zajímavé mluvit. Jejich společenské postavení se přesunulo na úplný okraj společnosti. Cítí se zbyteční a propadají depresím.

1.4.2. Stárnutí k horšímu

Starší lidé propadnuvší depresím často prezentují negativistické a odsuzující názory. Jsou nepříjemní a zlí. Odsuzují mladé, kteří nastupují na jejich místa. Toto tvrdil již slavný *Cicero*: „Vždyť starci jsou mrzutí, úzkostliví, hněviví a nevlídní.“ (Stejskal M., 1990, s. 116) Jací by vlastně měli být, když se podle společnosti dostali do fáze „čekání na smrt“?

Je to skutečně pravda, že starý člověk je mrzutější a zlý? Podle *Vladimíra Pacovského* tomu tak není. „Především je třeba zdůraznit, že při fyziologickém stárnutí a stáří se kvalitativně nemění struktura osobnosti. Pro kvalitu psychiky ve stáří má zřejmě větší význam osobnost člověka a její úroveň než kalendářní věk. Rozhodující není, že je někdo starý, ale kdo stárne. Charakteristické osobnostní rysy ovšem získávají nebo upadají ve své intenzitě. Říká se, že starý člověk ve stáří karikuje svou vlastní povahu. Dříve nedůvěřivý člověk se např. stává sudičem, citlivý má sklon k depresivním reakcím.“ (Pacovský V., 1990, s. 39)

Nedělá naše společnost chybu, když se dobrovolně ochuzuje o většinou zdravé lidi, kteří své práci rozumí, a posílá je do důchodu? Podniky se dobrovolně zbavují loajálních zkušených zaměstnanců, kteří už nemusí řešit problémy s nemocnými dětmi, neodcházejí na mateřské a často jim ani nevadí přesčas.

1.4.3. Senioři v masmédiích

1.4.3.1. Televize

Společnost se bojí starých lidí. To je zřejmé i ze zastoupení starých lidí v televizi. V hlavních vysílacích časech objevíme staré lidi na obrazovce opravdu jen minimálně. „přes skutečnost, že staré osoby jsou nejrychleji rostoucí věkovou skupinou, v životě se zdá, jakoby šlo o mizející skupinu.“ (Tošnerová T., 2002, s. 9) Stárnutím ztrácí člověk důležitost a hodnotu, proto jsou staří lidé v televizi téměř neviditelní, přestože jsou právě oni zřejmě nejčastějšími diváky.

1.4.3.2. Reklama

I v reklamě je stáří zastoupeno minimálně, je totiž zaměřena na jinou cílovou skupinu. A pokud se v reklamě starý člověk objeví, je to proto, že se chce zbavit nemocí spojených se stářím nebo své stáří „vyléčit“ a být zase mladý, proto jsou jim nabízeny pilulky na zeslabující paměť, masti na bolavé klouby, fixaci na zubní protézy nebo pleny zachraňující před inkontinencí.

1.4.3.3. Tisk

Totéž platí pro tištěné sdělovací prostředky. Vypadá to, že svět stárnoucích neexistuje. Alespoň ne na titulních stranách časopisů a novin. Ty mají totiž upoutat pozornost a zaujmout žádoucími nabídkami. A to vrásky v obličeji nejsou. (Tošnerová T., 2002)

1.4.4. Strach ze stáří

Ve druhé polovině minulého století byl společnosti předkládán názor, že ústavní péče je pro seniory nejlepší řešení. Staří, nemocní a hendikepovaní lidé byli vykořeneáni ze svých přirozených vazeb a sociálně izolovaní. Zbývající část populace si odvykla být s nimi v kontaktu. Zapomněla na to, že stáří patří k životu, že život končí smrtí a že na světě existuje nedokonalost. (Soukupová T., 2008).

Podle agentury STEM se v České republice bojí stáří 60% lidí. Tento strach ze starých lidí je způsobený tím, že stále nejsou samozřejmostí ve společnosti, nejsou přijímáni a když se o nich začne mluvit nebo se s nimi setkáváme, je možné vidět se v nich jako v zrcadle. Současná společnost se děsí: takhle jednou dopadneme, pokud se toho dožijeme, budeme pomalí, seschlí, nedoslýchaví. Už nebudeme tak aktivní, možná

námi budou opovrhovat. Mladí se nám budou vysmívat, protože nás dávno doba předběhne. Staří lidé jsou velmi často odsunuti na vedlejší kolej právě proto, že nedokážou jít s dobou. Nestíhají sledovat moderní techniku, učit se práci s dalšími novými programy, chápat nové stroje, nerozumí počítačům a za tuto svoji negramotnost se stydí. Zažívají proto pocity méněcennosti, když vidí, jak jsou nahrazováni a nikdo už nebere ohledy na jejich ostatní znalosti. Přitom už slavný *Cicero* „se zmiňuje o možnosti dalšího psychického rozvoje i ve stáří a doporučuje tělesná cvičení, střídanou stravu a hlavně intelektuální aktivitu, aby se zpomalil proces stárnutí. Opakovaně doporučuje, aby se lidé i ve stáří učili, protože učení podporuje duševní svěžest.“ (Gregor O., 1990, s. 124)

Dalším důvodem pro strach ze stáří je strach ze špatného zacházení včetně týrání. Staří lidé bývají často zcela bezmocní na to, aby se mohli účinně bránit **týrání** ze strany rodinných příslušníků nebo například pracovníků jednotlivých ústavů. Je totiž prokázáno, že se v České republice se špatným zacházením setkala 3-5% seniorů.²

S další **diskriminací** se senioři setkávají například v přístupu zdravotních pojišťoven. Na žádost jedné ze čtenářek, provedl časopis „*Doba seniorů*“ průzkum týkající se možnosti sjednání úrazového pojištění seniorů nad 70 let. Výsledek je překvapující. Žádná z patnácti oslovených pojišťoven takové pojištění nenabízí. Pokud byl uvedený důvod, šlo o značné riziko vzniku pojistné události. Výše pojistného, která by měla kompenzovat riziko, by byla příliš vysoká, a tudíž podle pojišťoven pro seniory neakceptovatelná. (Vonderka F., 2007, s. 18)

² <http://www.pecujici.cz/priruckyonline.shtml?x=197810> (21.11.2008)

1.5. Percepce seniorů v rodinách

1.5.1. Rodina nukleární a rozšířená

Ačkoliv se často mluví o krizi rodiny, jsou členové rodiny těmi nejbližšími, na které se starý člověk nejčastěji obrací s žádostí o pomoc. Je to nejčastěji rodina, která se ujímá starých a bezmocných lidí. „V Evropském společenství se odhaduje, že o 70 až 80% starých nesamostatných lidí se stará jeden ze členů rodiny.“ (Pichaud C., Thareauová I., 1998, s. 68)

Pokud se v současné době mluví o rodině, jde ve většině případů o **rodinu nukleární** neboli základní, kterou tvoří jen rodiče a děti. Pokud jsou zahrnuti do této rodiny i bratřenci, sestřenice, tety, strýcové nebo právě babičky a dědečkové, jedná se o **rodinu rozšířenou**. Dnes již není běžné, že by spolu žili pod jednou střechou členové rozšířené rodiny. Přestože jsou v dnešní době časté rodiny, kde žijí i praprarodiče, je zároveň velmi časté, že se příbuzní spolu tolik nestýkají. Každá nukleární rodina si vytváří své „hnízdečko“, do kterého pouští členy rozšířené rodiny maximálně na návštěvu. Rodiče vydělávají, děti chodí do školy a doma se příliš nikdo nezdržuje. Toto je právě změna oproti dřívějším dobám.

1.5.2. Rodina v minulosti

Dříve byla každá rodina v podstatě i ekonomickou jednotkou. Všichni byli doma a pracovali na svém. Řemeslo se dědilo z otce na syna a dále na vnuka, každý měl určeno, čím se ve svém životě bude zabývat, čemu se bude věnovat, co z něj bude. Každý člen takovéto rodiny se měl vždy na koho obrátit s žádostí o pomoc, protože stejnému řemeslu se věnoval i otec a děd. A byli to právě oni, kdož měli velké

zkušenosti a znalosti, které mohli předávat, o které zbytek rodiny stál a pro které si svých starších předků vážili.

Obě generace (nejstarší i ta nejmladší) pomáhaly, jak se jen dalo a to, že tempem či umem nestačily generaci prostřední, bylo odpouštěno, neboť u dětí se očekávalo zlepšení a prarodičům bylo třeba splácet dluh za práci již odvedenou. Tempo a rytmus každého člena rodiny byl různý podle jeho možností. Jak člen rodiny stárnul, zajišťoval stále méně náročné práce, ale neustále byl a on sám se cítil potřebný či pomocný. (Haškovcová H., 1990)

Tímto bylo zajištěno „nepozorované stárnutí“. Nestalo se, že by byl člověk při dosažení určitého věku odsunutý. Bez možnosti něco hodnotného dělat. A tím i bez možnosti být oceněný za svoji práci. Tento způsob soužití samozřejmě působil i silně výchovně. Děti viděly, jak se prarodiče podílejí a jak jsou oceňováni a sami si podle toho cenili svých rodičů a věděli, že i oni budou potřební a žádaní.

1.5.3. Rodina dnes

V dnešní době se ekonomická funkce rodiny přesunula do továren a kanceláří. Prarodiče často netuší, co vlastně přesně jejich vnuk dělá. Často se nemohou ani zeptat, protože si vůbec svět svých vnoučat neumí představit. A vnoučata také nemají zvláštní důvody vysvětlovat něco, co prarodiče absolutně neznají, nechápou popřípadě i odsuzují, protože „za nich“ to bylo jinak a lépe. Každý má svobodu, rozhodnout se, čemu by se chtěl v životě věnovat, ale už není možné, chodit se ptát na profesní radu dědečka, jak tomu bývalo dříve.

Samozřejmě, že i dříve vládly v rodinách špatné vztahy a staří lidé, ale i děti byli pro svou nevydělečnost diskriminováni. V dnešní době je však odsunutí nevydělečného důchodce velmi zřetelné.

1.5.4. Děti a prarodiče

Prarodiče s dětmi nežijí, takže vlastně vnoučata ani neví, co takový starý člověk dělá, jak žije, čemu se věnuje. Pokud to v rodině „klape“, navštěvují se třeba i každý týden, ale přesto i z těchto návštěv získávají vnoučata jen velmi málo poznatků. Něco jiného je, pokud děti mohou trávit s prarodiči třeba část prázdnin. Tímto vznikají nezapomenutelné silné vztahy a při společných pracích jsou předávány ony výše zmiňované znalosti a moudrost. Obě strany odstraňují předsudky a zjišťují, že „staří lidé nejsou tak malicherní a strnulí, jak si mnoho mladých myslí, a mladí vesměs nejsou tak klackovití a bezohlední, jak často tvrdí starší lidé“ (Hauserová-Schönerová I., 1996, s. 98).

1.5.5. Problémy v rodině

Samozřejmě, bohužel, existují i prarodiče, kteří o vnoučata zájem nejeví a nebyli by nejlepšími vychovateli. Na vině mohou být rozbroje v rodině mezi prarodiči a rodiči, kteří pak z důvodů pomsty vnoučata prarodičům „nepůjčují“, čímž ale vlastně škodí na obě strany a dokonce tím ubližují i sami sobě. Když totiž děti vidí negativní postoje v rodině vůči starým lidem, a to nejen vůči příbuzným, odkoukají tento model a s vysokou pravděpodobností se samy jednou budou chovat stejně. I když ke sklonku života změní rodiče svůj názor, dospělým dětem už nové myšlenky nevstoupí a nemohou od nich čekat jiný přístup než ten, kterému je po celý život učili. „Uvažme „viny“ těch, kteří jsou dnes stárnoucí a staří a kteří v předstihu nevložiteli do výchovných procesů mladých kód pro povinnost.“ (Haškovcová H., 1990 s. 15)

Stále častěji jsou řešeny mezigenerační problémy, a společnost si neví rady se starými lidmi. A zajímavý je názor samotných starých lidí „můžeme si za to sami,

nevychovali jsme dobře své děti, nevedli jsme je k úctě ke stáří, což má svůj generační dopad – co jedna generace neumí, nemůže naučit ani druhou.“ (Vidovičová L., Gregorová E., 2009, s. 11) Seniorům je dnes nabízený život v době pokrokové medicíny, ale stejně nedostávají to nejdůležitější, to, co jim ve skutečnosti opravdu chybí. Jde o lásku, náklonnost, pocit jejich vlastní důležitosti. Pocit toho, že jsou potřební, a že je o ně zájem.

1.5.6. Fyzický kontakt se starým člověkem

Pro mnoho lidí je například velký problém dotknout se starého člověka. Každý člověk potřebuje fyzický kontakt, ale čím jsou lidé starší, tím méně se jim ho dostává. Je zvláštní a snad i trochu nepříjemné dotýkat se zvrásnělé seschlé kůže. Přitom, jak píše *Ota Gregor*, „ve stáří dochází ke změnám i v citové oblasti. Citový život je na jedné straně strnulejší (rigidní), to znamená, že nedochází k tak velkým citovým výlevům jako v mládí. Na druhé straně jsou staří lidé citově zranitelnější, mají větší potřebu projevů náklonnosti a očekávají ohledy a porozumění od svého okolí.“ (Gregor O., 1990, s. 100).

Samozřejmě nelze tvrdit, že v dřívějších dobách si lidé v rodinách projevovali více lásky a citů. Podle dochovaných pramenů tomu tak nebylo. Ale přesto se lidé cítili více spoutaní se svojí rodinou a věděli, že náleží do společenství, které je obklopuje. Nebyli vytržení ze svých kořenů a cítili sounáležitost i proto, že mohli pracovat/pomáhat téměř až do své smrti.

1.6. Vztahy mezi dětmi a seniory

1.6.1. Učení se pozorováním

Na vztahy mezi dětmi a starými lidmi má vliv mnoho činitelů. Mezi nejdůležitější ovšem patří chování okolí ke starým lidem, zejména pak vztah mezi rodiči a prarodiči. (Haškovcová H., 1990) Mnoho studií zaznamenalo názor, že děti přebírají stereotypní pohled na staré lidi a považují jej za pravdivý. (Falchikov in Weber J., Cooper K., Hesser J., 1996, s. 115). Pokud rodiče dětí, ale nejen oni, toto samozřejmě platí na celou společnost, seniorům dávají najevo svoji lásku a mají je v úctě nebo, naopak, pokud si jich neváží, zesměšňují je a pohrdají jimi, vnímavé děti odkoukají a naučí se tomuto chování a nelze potom od nich očekávat jiné postoje. Primárně se děti učí pozorováním svého okolí a je celkem nemožné, zakrýt před nimi skutečné ať už pozitivní nebo negativní vztahy. Vycítí disharmonii a jsou dezorientované, protože tomu nerozumí. Poznají ironii v hlase, zaslechnou rozhovory, které nebyly určené pro ně a dělají si postupně svůj obrázek, jací jsou staří lidé a jak se k nim chovat.

Dospělým jistě časem dojde, že by se jejich chování mělo změnit. Tato změna je způsobena především tím, že stárnou a cítí, že by si pro sebe představovali jinou péči, než tu, kterou dali oni. Děti a často i mladí lidé ale mnohdy nerozumí tomu, proč by se měli chovat jinak, proč by měli měnit své zaběhnuté zvyky, když se právě tomuto učili od dětství.

Už název knihy *Isabelly Hauserové – Schönerové „Děti potřebují prarodiče“* (1996) vypovídá o důležitosti pěstování vztahů mezi oběma generacemi. Je nepochybné, že ne každý senior by byl skvělým prarodičem a evidentně by nebylo dobré každému starému člověku svěřovat, byť jen krátkodobě, dítě do výchovy. Přesto čas, který děti a senioři stráví spolu, může být kvalitní, významný, hodnotný a poučný pro obě strany.

1.6.2. Pozitivní vztahy a jejich přínos

1.6.2.1. Dostatek času

Pozitiv v takovémto vztahu je mnoho. Senioři mají podstatně více času, který mohou dítěti věnovat. Nechvátají tolik a bývají ochotni vyslechnout si zdlouhavá vyprávění, na která zaměstnaní rodiče často nemívají čas. Zároveň už dávno zjistili, jaké chyby udělali ve výchově svých dětí a snaží se je „napravit“ ve vztahu ke svým vnoučatům. Vidí, co je důležité a co jsou jen drobnosti, pro které nemá smysl se rozčilovat. Dávají vnoučatům prostor k životu. Umí přimhouřit oko, když dítě něco vyvede. Minimálně zakazují, a když už, tak bývají jejich zákazy rozumné.

1.6.2.2. Důvěra

Mají čas a umí naslouchat, což je velmi důležité, protože právě tímto způsobem se dá zabránit mnoha problémům. Když si spolu obě zmiňované generace povídají, sílí v dětech důvěra a jsou ochotné sdělit mnoho závažných tajemství, se kterými by se rodičům třeba nepochlubily.

V případě, že se rodiče rozcházejí, znamenají prarodiče pro své vnuky určitou nutnou jistotu.

Vztahy, a to opět nejen s prarodiči, pomáhají odhalit podstatné případy, ať už narušené psychiky, problémy ve škole, zkušenosti se šikanou nebo dokonce například zneužívání nebo týrání. Pokud dítě nemá nikoho, komu by mohlo své trable sdělit, zůstává v tom samo a není nikdo, kdo by pomohl. Prarodiče „jsou také většinou těmi, kdo chrání dítě před školním i mimoškolním přetěžováním.“ (Mikšovská J., 2008, s. 13)

1.6.2.3. Tradice

Prarodiče předávají tradice, protože děti je většinou chtějí přijímat. Děti rády poslouchají vyprávění o své rodině a o svých předcích. Rády naslouchají příběhům týkajícím se jejich rodičů. V těchto rozhovorech dětem dochází, že i jejich rodiče byli dětmi, prováděli lumpárny a nosily špatné známky.

Děti vidí svoji podobnost s těmi, s kým žijí. Umí se pak zasadit do své rodiny, lépe ví, kam patří, že mají kořeny a příslušnost někam, kde se s nimi počítá, kde jsou důležití, kde následují ty minulé a předcházejí těm následujícím. Jsou důležitým článkem tohoto nekonečného řetězu a vědomí toho jim dodává sílu při řešení problémů nejen v současnosti, ale i později v dospělosti.

1.6.2.4. Minulost

Díky prarodičům je dětem zprostředkována doba dávno minulé. Prarodiče rádi vzpomínají na doby, kdy byli mladí, vyprávějí o svých rodičích. Popisují dobu, kdy žili. Jaké byly jejich dny, jací byli učitelé, sousedi a příbuzní. S čím vším museli pomáhat, co se od nich očekávalo. Tohle všechno je pro děti jakási pohádka, která se ale týká jich samotných.

Isabella Hauserová–Schönerová (1996) ve své knize uvádí příběhy lidí, kteří poslouchali vyprávění svých prarodičů, již zažili obě světové války. Tito lidé popisují, jak z vyprávění cítili nejen hrdinství, ale i strach, který jim jejich prarodiče polidšťoval. Díky tomu zjistili, že je normální mít někdy strach, že nejsou zbabělci proto, že se někdy bojí, ale že je nutné vždy jednat podle svého svědomí. „Já jsem byla vedená k tomu, abych si uvědomovala, že v zásadě v každé době se odehrávají problematické společenské a politické jevy. Ať se děje cokoli nedobrého, je nutné, aby lidé zaujímali jednoznačné stanovisko. K tomu však potřebují výzbroj: vědění, odvahu,

vytrvalost, vášnivé zaujetí a v neposlední řadě lásku k bližnímu. Prarodiče sice nezaručí, že jejich vnuci tím vším budou disponovat – mnoho prarodičů ovšem dovedlo prožitou minulost vyložit a předat vnoučatům poučení. Svým životem představují vlastně historii, činí ji svým dětem pochopitelnější.“ (Hauserová-Schönerová I., 1996, s. 43-44).

Nejde ale jen o příběhy z mládí prarodičů. Dějinnost lze vidět i v jejich současném životě, co si myslí a jak si vysvětlují svět kolem sebe. *Peter Schwob* k tomu uvádí: „Funkce prarodičů jako ztělesnění historické relativity přítomného není spojena s předpokladem, že musejí svým vnukům vyprávět příhody z minulosti... Už skrze pouhou existenci starších lidí, skrze jejich způsob života a komentování toho, co právě prožívají, nejsou pouze svědky minulosti, ale jejím ztělesněním. Jsou částí minulosti, která zasahuje do přítomnosti... Stáří a starý člověk tak mají hodnotu samu o sobě. Jsou totiž důkazem toho, že život se dá žít, že je možné překonávat překážky a těžkosti.“ (Schwob P. in Hauserová-Schönerová I., 1996, s.61)

1.6.2.5. Víra

Kromě historie předávají prarodiče často i myšlenku víry. V době, kdy se většina mladých lidí hlásí k ateismu, navštěvují kostely už jen babičky popř. dědečkové a právě tito jsou ochotní předávat svoji víru dál. Je velmi důležité v něco věřit a díky prarodičům dostanou děti nabídku v jednu z možností víry. Poslouchají vyprávění, čtou z Bible, učí se modlitby, navštěvují kostel a získávají možnost jakési jistoty, která je může ve složitých situacích ochraňovat. Všemi těmito příběhy a pohádkami se děti učí rozpoznat, co je dobré a co špatné.

1.6.2.6. Empatie

Dítě se navíc při kontaktu se seniory naučí, jak se ke starším lidem chovat, jak s nimi komunikovat, jací jsou, jak reagují. To je další přínos do jeho budoucího života. A prarodiče lépe pochopí mladší generace, když budou mít možnost proniknout k nim. Pokud spolu tráví dostatečné množství času, vzniká u obou stran (u prarodičů i u dětí) tendence pokládat „ty druhé“ za hodné a milé. Tato vstřícnost v chápání druhé generace je nesmírně důležitá pro další život jedince i pro celou naši společnost.

1.6.2.7. Předávání zkušeností

Další výhodou těchto vztahů je již dříve zmiňované předávání zkušeností. Nejde jen o vyprávění toho, co bylo. Prarodiče mají znalosti a ovládají mnoho dovedností a toto všechno mohou naučit i své potomky. Umí totiž dítě motivovat k tomu, aby se chtělo učit a poznávat nové věci. Především na vesnicích se stále setkáváme s tím, že babičky učí, jak upéct bábovku, jak sbírat vajíčka u slepic, jak nakrmit králíky a dědové zase vysvětlují, jak vyrobit píšťalku nebo pomlázku.

1.6.2.8. Konečnost

Ještě jednu důležitou zkušenost dítě získává, pokud jsou udržovány vztahy s prarodiči. Jde o smrt. Tato setkání jsou samozřejmě vždy tristní, ale patří k životu. Děti o smrti vědí. V raném dětství si ji ještě nepřipouštějí, ale později se jí bojí stejně, jako dospělí, ale přesto není dobré, snažit se je chránit tím, že je smrt vytěšňována ze života. Smrt byla, je a bude. Je to v pořádku a je třeba to tak brát. Je zapotřebí dítěti situaci vysvětlit. Pokud totiž správně nepochopí, co se přihodilo, může se cítit vinno, že ho babička/dědeček opustili proto, že například něco provedlo. Podle průzkumů je dokázáno, že děti smrt chápou a vyrovnávají se s ní poměrně dobře, pokud není

tabuizována. (Haškovcová H., 1990). V takovém případě si často nesou psychické problémy spojené se smrtí a strachem ze ztráty svých blízkých až do dospělosti či stáří. Dále by nemělo být dětem bráněno účasti na pohřbu a rozloučení se s tím, koho měly rády.

1.6.3. Negativní vztahy a jejich dopad

Oproti všemu uvedenému výše, nejsou věci pokaždé takové, jak bychom si představovali, a ani bohužel vztahy nefungují vždy podle našich přání.

V moderní době narůstají problémy s mladými lidmi v oblasti konzumu drog, pravicově radikálních tendencí a dalšího násilí. Používají se pojmy jako citový chlad, nezakotvenost a nedostatek empatie. Je známé tvrzení, že lidé, kteří v dětství nezažili dostatek úcty, náklonnosti a lásky, sami pak také nejsou schopni lásku předávat. To vše může být vinou „přibývajících absence lidí, kteří by v dětství ztělesňovali emocionalitu, kteří velkoryse rozdávají lásku i důkazy o ní, kteří jsou k dispozici, když je člověk potřebuje.“ (Hauserová-Schönerová I., 1996, s. 69)

1.6.3.1. Bojkotování rodičovské autority

I ve vztahu mezi starými lidmi a dětmi můžeme samozřejmě najít mnohá negativa. Času na děti mají více než rodiče, takže je mohou zneužívat právě proti svým dětem. Navádějí vnoučata, zkreslují informace, vyzvídají.

Pokud jde o jejich přílišnou benevolenci např. „přivírání očí“ a „nezakazování“, může se vše zvrtnout k dovolování úplně všeho a nabourávání výchovy, kterou mají zavedenou rodiče.

1.6.3.2. Nepravdivá stylizace

Také se může stát, že vyprávění toho, co bylo, není až tak úplně pravdivé a starý člověk se v něm stylizuje do role hrdiny, který nikdy nepochybil. Je otázkou času, kdy toto dítěti dojde, přestane si prarodiče vážit a jejich vztahy se nepochybně zhorší.

Dokonce ani prarodičovský vzor nemusí být vždy ten nejvhodnější. Naneštěstí neplatí, že by se člověk stal lepším nebo dokonce dokonalým jen tím, že zestárne.

1.6.3.3. Nezájem

Mnoho prarodičů bohužel nemá o svá vnoučata zájem. Může to být z mnoha důvodů, ať už jsou to špatné vztahy se svými dětmi, narušení zaběhlého klidu a pořádku, značná vzdálenost, věnování se kariéře (především u mladších prarodičů) nebo koníčkům, nebo třeba proto, že ve vnoučeti vidí uběhlá léta a oni si ještě nepřipadají tak staří, aby jim někdo říkal „babi“.

1.7. Dětská kresba

Vzhledem k výzkumu v praktické části práce, jehož část je založena na rozboru dětských kreseb, bylo potřeba nastudovat a do práce zařadit i kapitolu týkající se dětské kresby.

1.7.1. Výhody kresby

„Mezi psychology a pedagogy se dávno ví, že zkoumání kresby představuje „královskou cestu“ do dětské duše.“ (Davidov R., 2008, s. 13).

Děti ve svých kresbách ztvárňují sebe samé. Přestože děti většinou nemívají problémy s projevováním svých pocitů, může pro ně být někdy těžké vyjádřit svůj vztah

k ostatním lidem verbálně. Nemají k tomu třeba dostatečnou slovní zásobu, nenacházejí vhodné výrazy.

„Jen zkuste sami vystihnout například vlastní rodinné problémy a záhy si uvědomíte, jak je obtížné vyjádřit slovy to, co cítíte hluboko v nitru. Slova jsou totiž zrádná a mohou myšlenky a situace zkreslit.“ (Davido R., 2008, s. 19).

Z předešlé citace je zřejmé, že je pro dítě snazší moci své názory, pocity, vztahy a myšlenky, které není schopné popsat slovy, vyjádřit jiným způsobem. Například zobrazit ve svých kresbách. Navíc kromě toho, že kresba dokáže o dítěti mnohé vypovědět, zlepšuje jeho fantazii a rozvíjí jemnou motoriku.

„Dětské zobrazení není nikdy jen kopií skutečnosti. Jedná se o **názor dítěte** na skutečné i neskutečné, jedná se o postoj ve všech jeho komponentách.“ (Závora J., 2004, s. 51).

1.7.2. Sledované prvky v kresbě

1.7.2.1. Čára

V dětské kresbě sledujeme mnoho důležitých prvků. Jsou to například síla čáry, která může vypovídat o vyrovnanosti resp. agresivitě či strachu.

1.7.2.2. Barvy a jejich symbolika

Vlastnosti barev jako je jejich **intenzita, odstín, hustota, viditelnost z dálky nebo celková kombinace**, kdy dítě používá harmonických kombinací např. doplňkových barev nebo naopak barvy na jeho obrázcích vysloveně křičí. Extravertní děti všeobecně upřednostňují červenou, žlutou nebo oranžovou barvu. Introverti preferují spíše modrou, zelenou, fialovou nebo šedou a na jejich obrázcích nalezneme

většinou menší počet barev. „V interpretaci kresby nemá barva absolutní hodnotu, ale všeobecně vzato jasné, teplé barvy svědčí o vyrovnanosti, zatímco tmavé barvy ukazují na tendenci ke smutku, úzkosti, případně na odpor k někomu nebo něčemu. Bledé odstíny vyjadřují citovou nevyrovnanost nebo špatný zdravotní stav.“ (Davido R., 2008, s. 38)

Podstatné je si ovšem uvědomit symboliku barev v daném **kulturním prostředí**, kde dítě žije. Zatímco pro Evropany je všeobecně barvou smrti černá a barvou nového života bílá, „v čínské a indické tradici je bílá barva smuteční, symbolizuje smrt a je barvou duchů“.³

Dokonce i politické postoje dokážeme označit jednotlivými barvami.

1.7.2.3. Rozvržení obrázku

Důležité je také rozvržení obrázku na papíru. Zda dítě umísťuje obrázky **do prostoru** nebo je „usazuje“, zda preferuje střed či **pravou** nebo **levou část čtvrtky**. Dále jeho **velikost** a **poměry jednotlivých prvků** (např. pokud se dítě vždy nakreslí větší než ostatní členy rodiny, lze z toho usuzovat, že si dejme tomu dodává větší důležitosti).

1.7.2.4. Symboly

Nezanedbatelné jsou samozřejmě i symboly, kterých dítě ve svých kresbách využívá. Nejčastěji to kromě již zmíněných barev bývají **postavy, dům, strom, slunce** či **různá zvířata**.

³ <http://cs.wikipedia.org/wiki/B%C3%ADI%C3%A1> (22.5.2009)

Je třeba si uvědomit, že na dětskou kresbu má samozřejmě vliv i **okamžitá nálada** či nedávná zkušenost malého „malíře“.

1.8. Některé výzkumy týkající se tohoto tématu

Zatímco problematika vztahů v primární rodině, tedy mezi dětmi a rodiči, či mezi rodiči navzájem, je ošetřena i v zákonech a naše společnost se jí zaobírá poměrně značně, percepce seniorů dětmi se zdá jaksi opomíjena.

Pozitivní výjimkou v tomto směru byla akce „*Příkladná spolupráce mateřských škol se seniory za rok 2007*“, která byla součástí projektu „*Komunitní plánování sociálních služeb v Plzni*“, který proběhl v roce 2007. Konkrétně šlo o spolupráci mateřských škol s ústavu pro seniory. Učitelé mateřských škol navrhovali plány pro zlepšení podmínek a vztahů. Vítězem se stala ředitelka 81. mateřské školy *Hana Steinbachová*. Její mateřská škola přišla s vypracovaným projektem na dlouhodobou kooperaci se starými lidmi, kteří žijí v domovech důchodců. Důraz zde byl kladen zejména na aktivizační činnosti.⁴

Kromě výše uvedeného projektu, se mi podařilo získat pouze dva výzkumy týkající se této oblasti vztahů, což samozřejmě není vyčerpávající přehled.

Jde o americký výzkum „*Dětské kresby starých lidí*“ a český projekt „*Obdivuhodní senioři*“.

1.8.1. Dětské kresby starých lidí

Výzkum v USA provedli v roce 1996 Joseph A. Weber, Kathy Cooper a Jenny L. Hesser.

⁴ http://umo1.plzen.eu/cz/aktuality/Spoluprace_materskych_skol_se_seniory_dosla_oceneni_20080630_01.html (21.11.2008)

Úřad pro sčítání lidu v USA (1990) vytvořil projekt, který tvrdí, že se do 30let zdvojnásobí počet starších lidí na zhruba 65 milionů osob. Osoby nad 85 let jsou tedy nejrychleji rostoucí skupinou americké populace. Přestože se v dnešní době děti se starými lidmi téměř nesetkávají, je vysoce pravděpodobné, že se s nimi v nejbližší době setkávat začnou.

Výzkumným vzorkem byly 104 děti ve věku od 8 do 11 let navštěvujících základní školu v Midwesternu. Chlapců bylo nepatrně více (52,1%) než dívek (47,9%).

Žáci nejprve skupinově diskutovali o stárnutí, poté kreslili obrázek starého člověka. Nato prezentovali žáci své obrázky před ostatními a pak byly jednotlivé obrázky vyhodnoceny kvalitativně na základě obsahu, úrovně zpracování a vyznačených detailů. Obrázky i diskuze přinesly nový vhled do dětského pojetí stáří.

Děti byly spíše realistické při určování toho, jaký věk považují za starý. Průměrný věk byl 87,5 let- rozsah se pohyboval mezi 50 až 199 lety. Více než polovina obrázků znázorňovala starého člověka zdravého bez hendikepů. Z barev převažovaly veselé jasné odstíny žluté, zelené, oranžové a modré. Mnoho nakreslených starých lidí bylo velmi aktivních – tančili, běhali, cvičili s činkami,... Téměř na polovině obrázků (45,8%) se starý člověk usmíval a byl šťastný. Smutné nebo rozzlobené výrazy najdeme jen na 20,8% obrázků.

Autoři projektu tvrdí, že naše společnost si vytvořila jakýsi mýtus starého člověka, který je vetchý, zlý, protivný a hloupý. Tento mýtus byl přijatý jako fakt a typické senior je podle něj navíc nemocný, senilní, ošklivý a zbytečný. Bohužel zatím bylo zaznamenáno, že děti přebírají stereotypní pohled na staré lidi a považují jej za pravdivý. To poté může vést k negativním postojům a názorům na stáří.

Tento projekt však překvapivě odhalil, že neplatí typické negativní názory na staré lidi. Názor dětí pravděpodobně není ovlivněn předsudky a podle zkoumaných

kreseb, které byly velmi pozitivní, mají děti jedinečný pohled na stárnutí neovlivněný negativními postoji ve společnosti. (Weber J., Cooper K., Hesser J., 1996).

1.8.2. Obdivuhodní senioři

Projekt „*Obdivuhodní senioři*“ zahrnoval mimo jiné výzkum mapující názory mládeže na téma „*Senioři ve společnosti*“. Předmětem zájmu bylo poznání názorů dětí a mládeže na možnosti uplatnění seniorů ve společnosti a na možnou kooperaci mezi starými a mladými lidmi.

Průzkum provedlo Dobrovolnické centrum spolu se svým dvougeneračním dobrovolnickým týmem v Ústeckém kraji na počátku roku 2005.

Ve výzkumném vzorku bylo celkem 623 osob ve věkovém rozmezí 12 – 30 let. Převažovaly ženy v počtu 399 (64%) osob ženského pohlaví oproti 199 (32%) osobám mužského pohlaví. 25 osob pohlaví nevedlo.

Respondenti obdrželi dotazník, který obsahoval zhruba dvě třetiny uzavřených a třetinu otevřených otázek. Odpovědi byly rozkódovány a posléze zpracovány na PC.

V průzkumu bylo zjištěno, že mladí lidé se vyslovují vůči starým lidem převážně pozitivně. Přesto byla v odpovědích naznačena existence jisté mezigenerační rozepře. Na základě hodnotících výroků je možné sumarizovat, že mladí lidé manifestují ke starým lidem převážně kladné vztahy, spíše si jich váží a berou za samozřejmé, že senioři mají své dané místo ve společnosti a že je třeba jim věnovat potřebnou pozornost a péči.⁵

⁵ http://www.seniorcentrum.cz/new_www/img/download/pdf/broyura.pdf (28.11.2008)

2. Praktická část

2.1. Cíl

Cílem výzkumné studie je zjištění, jakým způsobem žáci deváté a druhé třídy základní školy výtvarně vyjadřují a verbalizují své vztahy ke starým lidem.

Pomocí tematických kreseb a dotazníků bude zjišťováno, co znamená pro tyto žáky „starý člověk“, jak jej vnímají a jaký postoj zaujímají ke starým lidem.

Dále bude zjišťováno, jestli existuje rozdíl mezi vnímáním starého člověka žákem druhé třídy a žákem deváté třídy. Pokud ano, v čem se tento rozdíl nalézá.

2.2. Hypotézy

Žáci druhé třídy mají kladný vztah k seniorům.

Žáci deváté třídy jsou k seniorům kritičtější než žáci druhé třídy.

Děti vnímají seniory jako neaktivní.

Pokud mají děti nakreslit starého člověka, akcentují především znaky

zdůrazňující pohybové omezení.

Obrázky žáků druhé třídy budou barevnější, „devátáci“ častěji použijí tužku.

2.3. Výzkumný vzorek

Výzkumný vzorek tvořily dvě skupiny dětí. První skupinu tvořili žáci 2.třídy ZŠ Brloh a druhou skupinou byli žáci 9.třídy stejné školy.

V případě první skupiny tj. žáků 2.třídy převažovaly dívky nad chlapci v počtu 9 (64%) dívek a 5 (36%) chlapců tj. celkem 14 osob. U žáků 9.třídy značně převažovali chlapci, kterých bylo celkem 12 (80%) oproti 3 (20%) dívkám. (Viz. tabulka č.1.)

V celém zkoumaném souboru bylo tedy 29 žáků s převahou chlapců. Konkrétně to bylo 17 (59%) osob mužského pohlaví a 12 (41%) osob ženského pohlaví.

	chlapci		dívky		celkem
	absolutní počet	%	absolutní počet	%	
2. třída	5	35,7	9	64,3	14
9. třída	12	80	3	20	15
celkem	17		12		29

Tab.č.1 Zastoupení dívek a chlapců ve vzorku

Věk respondentů se pohyboval v rozmezí od 7 let a 5 měsíců do 15 let a 9 měsíců a odpovídal třídám, které respondenti navštěvovali. To znamená, že u „druháků“ bylo věkové rozpětí mezi 7 lety a 5 měsíci až 8 lety a 3 měsíci. U žáků deváté třídy se rozpětí věku pohybovalo mezi 14 lety a 8 měsíci až 15 lety a 9 měsíci. Průměrný věk respondentů z druhé třídy byl 7 let a 10 měsíců a průměrný věk u žáků deváté třídy byl 15 let a 1 měsíc.

Jednalo se o menší vesnickou školu (s celkovým počtem 130 žáků) a všichni žáci bydleli buď přímo v místě školy, nebo v přilehlých vesnicích.

2.4. Výzkumné metody, sběr a vyhodnocení dat

2.4.1. Výzkumné metody

2.4.1.1. Kresba

Kresba byla zadána v obou ročnících stejně.

Všichni žáci dostali čisté papíry a do dvojic sadu dvanácti pastelek. Dále byli upozorněni, že pokud nechtějí kreslit pastelkami, mohou použít obyčejné tužky. Téma kresby bylo: „*Namalujte starého člověka. Jaký je, co má, co dělá, kde je.*“

2.4.1.1. Dotazník

Dotazník (viz příloha č.1) byl vytvořen jen pro účely tohoto výzkumu. Je tedy nestandardizovaný. Otázky v dotazníku byly komponovány tak, aby bylo možné hledat souvislost s kresbou. Zcela přímá spojitost je viditelná například v první otázce: v zadání obrázku bylo „namalujte starého člověka“ a první otázka zněla „od kolika let je člověk starý“.

Při tvorbě dotazníku jsem se nechala inspirovat otázkami z výzkumu Senioři ve společnosti – Názory mládeže, který byl součástí projektu Obdivuhodní senioři pořádaného Dobrovolnickým centrem, a který proběhl počátkem roku 2005 v Ústeckém kraji.⁶

Několik otázek jsem převzala, některé jsem modifikovala pro mé potřeby. Nově vytvořený dotazník tedy obsahuje 17 otázek, z čehož u dvou z nich ještě existuje po jedné podotázce.

⁶ http://www.seniorcentrum.cz/new_www/detail.php?parent_id=2&id=56&pobocka=st%20nad%20Labem&kod=C03_INFOCENTRUM (10.4.2009)

První část dotazníku se skládá ze 13 otevřených otázek, popisujících starého člověka. Jsou to tedy otázky typu Co starý člověk dělá/nosí/umí...

Další otázka „Jaký je starý člověk“, nabízí žákům vždy dva póly odpovědí a žáci volili na škále mezi těmito póly (př. SMUTNÝ → převážně smutný – spíše smutný – ani smutný, ani veselý – spíše veselý – převážně veselý ← VESELÝ). Své odpovědi uvedli všichni respondenti.

I další čtrnáctá otázka „Jaký je starý člověk“ byla uzavřená a škálová. Žáci volili na škále pěti odpovědí. Také v této otázce odpověděli na všechny podotázky všichni respondenti.

Další uzavřená otázka týkající se frekvence styku se starým člověkem, obsahovala také škálu, ze které měli respondenti vybrat.

V předposlední otázce bylo respondentům předloženo 11 výroků týkajících se starých lidí. Cílem bylo poznat souhrnný postoj k seniorům. Respondenti měli ke každému výroku zaujmout určitý hodnotící vztah který měli na předepsané škále od jedné do čtyř zaznamenat. Škála byla tedy čtyřstupňová, kde 1 znamenalo s daným výrokiem „souhlasím zcela“, 2 „souhlasí zčásti“, 3 „spíše nesouhlasím“, 4 „zcela nesouhlasím“. Na předložené výroky odpověděli skoro všichni respondenti.

Poslední otázka byla opět otevřená a obracela se zpátky k obrázku. Žáci zde měli možnost dopsat to, co jim v obrázku z jakéhokoliv důvodu chybí - buď to například nakreslit neuměli, nebo třeba zapomněli.

Validita dotazníku byla zajišťována dvěma způsoby. U žáků deváté třídy byly otázky vysvětleny předem a žáci se měli možnost v průběhu vyplňování ptát. S žáky druhé třídy jsem dotazník vyplňovala s každým jednotlivě, aby nedošlo ke zkreslení odpovědí nepochopením otázek.

2.4.2. Sběr dat

2.4.2.1. Kresba

Po zadání kresby byli někteří žáci zaskočeni. Dotazovali se, zda mohou nakreslit více starých lidí, nebo jestli můžou dokreslit domeček, atd. Na tyto jejich dotazy jsem vždy odpovídala, ať nakreslí vše, co si myslí, že na jejich obrázek, patří.

Často dokonce reagovali, že kreslit neumí, už vůbec ne osoby, a že to nezvládnou.

2.4.2.2. Dotazník

Dotazník měl respondentům pomoci doplnit výpovědi obsažené v obrázcích. Proto obsahuje takové položky, aby mohli žáci vysvětlit vše, co nedokázali nakreslit.

2.4.3. Vyhodnocení dat

2.4.3.1. Kresba

Obrázky byly vyhodnocovány kombinací kvalitativní a kvantitativní metody. Bylo zjišťováno, zda dali žáci přednost pastelkám nebo obyčejné tužce. V případě užití barev byla zkoumána volba konkrétních barev a jejich sytost. Při použití tužky byly sledovány stupně šedi, to proto, že symbolicky je šedá barva vnímána jako neaktivní, všední a obyčejná. Má vyjadřovat klid, neangažovanost a také neutralitu. „*Lidské vlasy ve stáří šediví, takže šedá barva může být chápána jako symbol stáří či vyzrálosti*“⁷ Proto bylo očekáváno, že žáci v souvislosti s představou starého člověka tuto barvu zvolí často, či k ní budou inklinovat.

⁷ <http://cs.wikipedia.org/wiki/%C5%A0ed%C3%A1> (15.4.2009)

Dále byly sledovány často se opakující atributy a prostředí. Tzn. jakým způsobem znázornili starého člověka – zda spíše kreslili detailní obličejové rysy a zaměřili se například na výrazné vrásky, nebo dali přednost samotné siluetě postavy. Nebo zda postavu zasadili do nějakého prostředí, ať už v interakci s jinými lidmi, zvířaty, předměty či místy.

2.4.3.2. Dotazník

I dotazník byl vyhodnocován kombinací obou metod. Kvantitativní metodou jsem zjišťovala četnost shodných odpovědí a zároveň jsem si všímala zajímavých odlišujících se názorů. Výstupy jsou tedy tabulky a grafy znázorňující generalizované odpovědi. Kvalitativní metoda byla použita u poslední tj. 17. otázky.

Zároveň byla samozřejmě neustále porovnávána shodnost či odlišnost verbálního vyjádření s výtvarným.

2.5. Výsledky

2.5.1. Kresebné zobrazení seniorů

2.5.1.1. Prostředí

První věcí, která byla na kresbě zkoumána, bylo, zda respondenti nakreslili starého člověka s okolním prostředím či bez, nebo zda ztvárnili jen obličej, či naopak více postav.

Jak je znázorněno v tabulce č.2 nikdo z respondentů se nerozhodl, nakreslit jen obličej. Co se týká „druháků“, všichni, oproti „devátákům“, „svému“ starému člověku

přikreslili nějaké prostředí. To je také nejčastější zobrazení starého člověka celkově. Zajímavé je, že ve čtyřech případech nakreslili mladší respondenti, na rozdíl od starších, více osob. Nejčastěji to byli děda s babičkou. V dotazníkové části ale naopak tři starší respondenti uvedli, že by dokreslili více lidí, jeden z nich zmínil manželku starého člověka z obrázku.

	2.třída	9.třída
jen obličej	0	0
osoba bez prostředí	0	4
osoba zasazená v prostředí	14	11
více osob	4	0

Tab.č.2 Způsob zobrazení postavy

Pokud jde o okolní prostředí (tabulka č.3), do kterého respondenti zasazovali seniory, v naprosté většině případů převládá příroda. U mladších respondentů je to hlavně les, starší kreslili často park. Dokreslení některých prvků přírody také velmi často uváděli v poslední otázce dotazníku.

	2.třída	9.třída
příroda (les, park, louka ...)	8	9
v místnosti	3	3
u svého domu	3	0
ulice, autobusová zastávka	0	3

Tab.č.3 Prostředí

2.5.1.2. Barevnost

Dále byla zkoumána barevnost obrázku. Zda a jaké pastelky použili.

Starší respondenti zvolili v 67% obyčejnou tužku. Z mladších respondentů tužku nepoužil nikdo. Z pastelek u „devátáků“ jasně převládá zelená a hnědá barva u

mladších respondentů vidíme celou škálu z nabízených barev. Nejčastější jsou opět zelená dále modrá, černá, červená a hnědá.

	2.třída	9.třída
tužka (stupně šedé)	0	10
černá	12	2
červená	11	3
fialová	6	1
hnědá	11	5
modrá	13	2
oranžová	5	3
růžová	7	1
zelená	14	5
žlutá	10	2

Tab.č.4 Frekvence použití barev

Obrázky „druháků“ jsou výrazně barevné, se sytými barvami. Jen jeden obrázek od jednoho z mladších respondentů je na barvy velmi chudý, žák si toho ale všiml při vyplňování dotazníku a dovybarvení uvedl v poslední otázce. I u „devátáků“ jsou barvy poměrně syté, ale není jich použito takové množství. V průměru zhruba 4-5 barev na obrázek. „Druháci“ často použili většinu z nabídnutých pastelek.

2.5.1.3. Aktivita vs. pasivita

Z celkových 29 obrázků byla jen na 7 stará osoba znázorněna v pohybu. Většinou byla zřejmá statika osob. Přesto podle doplňujících informací (na druhou stranu obrázku měli napsat nejen kolik je člověku na obrázku, ale také kde se nachází a co dělá) se většina nakreslených starých lidí procházela. Dále se velmi často věnovali zálibám, nejčastěji sběru hub. Dva „devátáci“ ke svým obrázkům uvedli, že se starý člověk buď zlobí (kvůli odpadkům) nebo se směje.

	2.třída	9.třída
věnuje se zálibám (sběr hub, sledování TV, myslivost, četba ...)	5	4
procházka	6	5
zlobí se, směje se	0	2
jiné aktivity	3	4

Tab.č.5 Aktivita

Za velmi důležité považujeme atributy, které žáci ke starému člověku přikreslili. To, že je na obrázku nakreslena stará osoba, lze ve většině případů odhadnout jen právě díky nakresleným atributům, jako je například hůl. Hůl byla také rozhodně nejčastějším prvkem indikujícím stáří. Dále se ve zhruba deseti případech objevily vrásky a dlouhé vousy. V dotaznících často zmiňované šedivé vlasy najdeme však na obrázcích jen sporadicky. V několika případech byly nakresleny brýle či fajfky.

Dva ze starších respondentů kladli důraz na oblečení, kde zvýraznili zástěru a šátek. Co se týká nějakého dalšího typu příkrývky hlavy, nakreslila ji téměř polovina respondentů. Časté jsou klobouky a různé barety.

Jak už bylo zmíněno výše, nejčastěji se nacházeli senioři v přírodě. Proto je zřejmá převaha atributů typu strom, pták nebo květina. Slunce nakreslili starší respondenti jen ve dvou případech, oproti nim u mladších respondentů mělo tento prvek téměř 79% obrázků. A v poslední otázce v dotazníku slunce uvedli ještě další tři „druháci“. Mladší respondenti také častěji kreslili poblíž starých lidí různé budovy, ať už to byl vlastní dům, hospoda nebo zámek.

	2.třída	9.třída
Atributy indikující stáří		
vzhled (vrásky, pleš, vousy)	5	7
oblečení (staré oblečení, zástěry, šátky)	0	2
další atributy (hůl, berle, brýle, fajfka)	9	12

Ostatní atributy		
živá příroda (stromy, rostliny, zvířata)	22	13
mraky, Slunce, měsíc, hvězdy	11	2
vybavení domácnosti (lampy, gauče, TV, stoly, židle...)	7	2
budova	6	2
pokrývka hlavy	4	8
cesta	2	4
lavička	0	3

Tab.č.6 Nakreslené atributy

2.5.2. Verbální vyjádření vztahu k seniorům

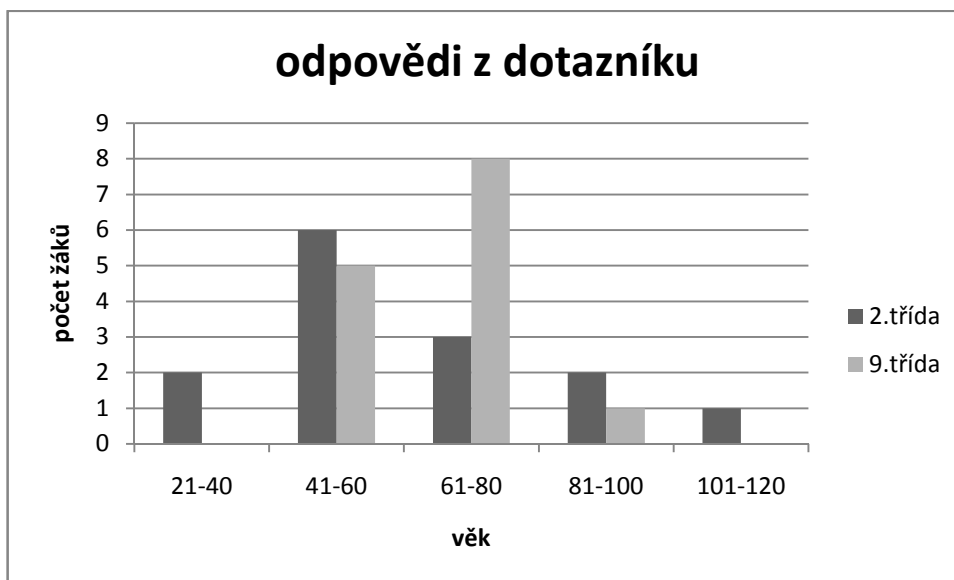
První otázka zjišťovala, kdo je podle názoru žáků starý člověk. Všichni, kteří na tuto otázku odpověděli tj. 28 žáků, odpověděli uvedením konkrétního roku fyzického věku člověka. (viz. tabulka č.7)

Při tomto uvádění věku byli realističtější žáci deváté třídy, kteří se pohybovali v poměrně širokém rozmezí 50-100let. Žáci druhé třídy uvedli věkový rozptyl ještě značně širší a to 30-110let.

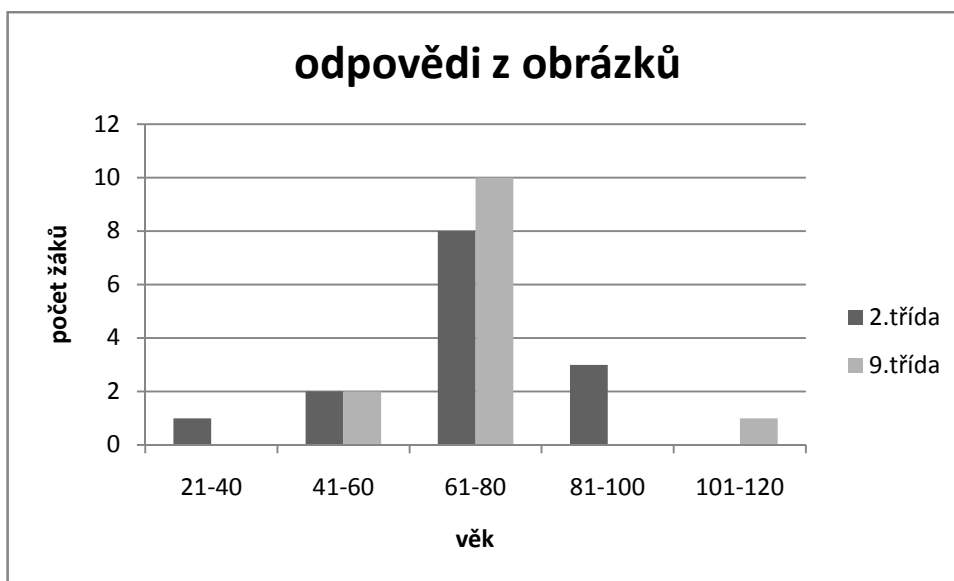
Interval věku, od kterého je dle respondenta člověk starý	Žáci druhé třídy				Žáci deváté třídy			
	dotazník		kresba		dotazník		kresba	
	absolut. četn.	%	absolut. četn.	%	absolut. četn.	%	absolut. četn.	%
21-40 let	2	14,3	1	7,1	0	0	0	0
41-60 let	6	42,9	2	14,3	5	33,3	2	13,3
61-80 let	3	21,4	8	57,1	8	53,3	10	66,7
81-100 let	2	14,3	3	21,4	1	6,7	0	0
101-120let	1	7,1	0	0	0	0	1	6,7
neodpověděli	0	0	0	0	1	6,7	2	13,3
celkem	14	100	14	100	15	100	15	100

Tab.č.7 Věk člověka, který je starý

V následujících sloupcových grafech jsou znázorněny odpovědi z tabulky č.7. V grafu č.1 jsou graficky znázorněné odpovědi uvedené v dotaznících, v grafu č.2 jsou odpovědi získané z obrázků.

Graf č.1. Odpovědi z dotazníku-věk

Graf č.2. Odpovědi z obrázků-věk

Co se týká průměrného věku starého člověka, je zajímavé, že se obě skupiny žáků poměrně shodly-rozdíl tvoří přesně jeden rok. V případě deváté třídy je průměrný věk starého člověka 65,7 let a v případě druhé třídy je to 64,7 let.

Nejčastěji uvedený věk u „devátáků“ v dotazníku je shodný s mediánem a je to 65 let na obrázku je medián 67 let, ale modus byl 63 let. „Druháci“ na obrázku znázorňovali nejčastěji 70ti letého člověka a v jejich dotazníku dosahovala nejčastější odpověď 50 let. V tomto případě se medián s modem shodoval na obrázku, ale u dotazníku byla prostřední hodnota věku oproti kategorii s nejvyšší četností vyšší a to 60let. Viz.tab.č.8.

	2.třída		9.třída	
	dotazník	obrázek	dotazník	obrázek
modus	50let	70let	65let	63let
medián	60let	70let	65let	67let

Tab.č.8 Věk-modus a medián

Zajímavé ovšem je porovnání věku uvedeného v dotazníku a věku uvedeného u obrázku a to především u žáků deváté třídy, kde 8 žáků přisoudilo starému člověku na obrázku věk vyšší, než věk, který doplnili do dotazníku, tento rozdíl mezi věkem na obrázku a věkem v dotazníku v případě deváté třídy činil průměrně 5 let. 3 žáci napsali věk shodný a 4 žáci alespoň jeden z těchto sledovaných věků neuvedli.

U „druháků“ se věk na obrázku také, až na dvě výjimky, neshodoval s věkem uvedeným v dotazníku. Největší rozdíl činil až 51let, kde na obrázku byl nakreslený pán ve věku 81 let, a do dotazníku bylo uvedeno, že člověk je starý od 30 let.

Vzhledem k pohlaví jsem nenalezla žádný podstatný rozdíl mezi odpověďmi dívek a odpověďmi chlapců.

Odpovědi na otázky, co ke starému člověku patří, co dělá, co nosí a co má, byly rozdělené do dvou kategorií. Ty, které přímo (nebo i nepřímo) indikují stáří a ostatní běžné odpovědi. (Viz tab.č.9 a tab.č.10).

2.třída	počet odpovědí
odpovědi, které indikují stáří	49
vzhled (vrásky, žíly na rukou, bílé či vypadané vlasy, kulhá)	13
oblečení (zástěry, šátky, staré, nemoderní oblečení)	10
další atributy (hůl, berle, brýle, umělé zuby)	14
sociální kontext (samota, domov důchodců)	2
aktivity (sedí, leží, spí, procházky)	10
běžné odpovědi	32
oblečení (běžné, moderní oblečení a speciální oděvy – myslivecký klobouk, rukavice do zahrady, vojenské oblečení)	16
další atributy (pes, slepice, židle, kotel, peněženka, motorová pila)	7
aktivity (pracuje, zajímá se o své záliby, kouká na TV, čte)	9

Tab.č.9 Odpovědi žáků druhé třídy

Odpovědi v dotaznících a nakreslené obrázky se většinou shodovaly. Jak na obrázcích, tak v dotaznících je asi nejčastěji znázorněné normální běžné oblečení. Ti žáci, kteří se zmínili se o starém oblečení, jej dále upřesnili jako nemoderní.

Nejčastěji zmiňované odpovědi týkající se vzhledu (těla) byly především vrásky a šedivé vlasy. Vrásky mělo ale na obrázku jen velmi málo starých lidí. Dokonce tuto odpověď žáci neuváděli ani k poslední dotazníkové otázce.

9.třída	počet odpovědí
odpovědi, které indikují stáří	48
vzhled (vrásky, bílé či vypadané vlasy)	9
oblečení (staré oblečení, zástěry, šátky)	5
další atributy (hůl, berle, brýle)	8
sociální kontext (problémy se zdravím, vzpomínky, zážitky, vědomosti, zkušenosti, radost ze života, důchod)	16
aktivity (šetří, poslouchá dechovky, bafá z fajfky, krmí holuby, spí, procházky)	10

běžné odpovědi	23
oblečení (běžné oblečení)	11
další atributy (byt, peníze)	4
aktivity (zajímá se o své záliby, kouká na TV, čte, luští křížovky)	8

Tab.č.10 Odpovědi žáků deváté třídy

Celkově nejčastěji uváděnou odpovědí v dotazníku byla hůl či berle. A tyto atributy byly hojně k nalezení i v obrázcích. Dalšími zmiňovanými atributy byly brýle či umělé zuby. Co se týká aktivit, žáci vždy uváděli lehké aktivity typu procházek, popřípadě jen sledování televize, čtení nebo poslouchání dechovek. Stejným aktivitám se věnují i lidé na obrázcích. Velice zajímavé odpovědi najdeme ve skupince sociální kontext. „Druháci“ zde uvedli samotu a domov důchodců, „devátáci“ upozornili nejen na problémy se zdravím ale i například na vědomosti, zkušenosti, vzpomínky a zážitky, které starý člověk za svůj život nasbíral. Na obrázcích ale tyto prvky nenacházíme.

Tabulky č. 11 a 12 ukazují, co starý člověk nedělá, nenesí a nemá.

Zde v obou skupinách jasně převládají odpovědi, že starý člověk nepracuje a nesportuje, také nenesí moderní oblečení. Podle starších respondentů nejčastější odpovědí na otázku „co starý člověk nemá“ byly různé technické produkty a dále zdraví a mládí. Podle mladších respondentů nemá věci, které vlastní oni sami, ať už jsou to hračky nebo třeba rovnítka.

2.třída	počet odpovědí
odpovědi, které mohou indikovat stáří	
nevykonává fyzicky náročnou práci a sport	10
nenosí moderní oblečení	14
nemá hračky, rovnítka, sponky	4
nevlastní a nepoužívá produkty moderní techniky (mobil,PC,MP3,...)	4
běžné odpovědi, nebo neodpověděli	
nemá kočku, papouška, kabelku, sekačku	10

Tab.č.11 Odpovědi žáků druhé třídy

9.třída	počet odpovědí
odpovědi, které mohou indikovat stáří	
nemá zdraví, mládí, zuby, nervy	13
nenosí moderní oblečení	12
nevládní a nepoužívá produkty moderní techniky (mobil,PC,MP3,...)	9
nevykonává fyzicky náročnou práci a sport	6
nebarví si vlasy, nechodí na diskotéky, nedělá nic protizákonného	4

Tab.č.12 Odpovědi žáků deváté třídy

Zajímavý byl postřeh jednoho z „devátáků“ vztahující se k morálce. Tento žák uvedl, že staří lidé nedělají nezákonné věci. Starého člověka umístil v mysliveckém oblečení, s fajfkou v ústech a s namířenou zbraní na posed.

Nejčastější odpovědi u mladších respondentů, co že to starý člověk umí, se týkaly různých prací – uklízet, péct, vařit, pracovat, stavět zdi, zatápnět, síct trávu, krájet chléb. Nic z toho se ale na obrázcích neobjevilo. Dále děti ukazovaly na to, že staří lidé oproti nim umí geometrii a cizí jazyky. Naopak staří lidé podle „druháků“ neumí cvičit, rychle běhat, skákat do vody, kouřit, používat moderní technické produkty, jako jsou rychlovarné konvice a žehličky na vlasy a také se neumí prát. Pohyb (běhat, jezdit na kole) byl i častou odpovědí na dotaz „co staří lidé neumí a já to umím?“. Dále děti podle svého názoru oproti starým lidem umí hrát karty, stavět ze stavebnic, hrát různé hry a ovládat moderní techniku (mobily, PC, MP3, ...).

U „devátáků“ na otázku „co staří lidé umí“ byly nejčastější odpovědi šetřit, vyprávět a vařit. Dále umí poradit, znají dějiny a umí rusky. Jeden z respondentů odpověděl, že staří lidé umí všechno. Pokud se měli porovnat a uznat, co oproti starým lidem neumí, opět byla nejčastější odpověď vaření. Přesto žádný ze starých lidí na obrázku nevaří. Dále znalosti dějin, umění vyprávět, dobře se rozhodovat, myslet a dávat rady. Naopak staří lidé jsou horší v ovládní elektroniky (počítače, telefony, MP4...), neumí se rychle hýbat, neovládají break dance, nesportují a nelžou. Přesto je na

jednom z obrázků starý člověk oblečený v dresu a hraje hokej. Jeden z „devátáků“ na otázku „co starý člověk neumí a já to umím“ odpověděl: „umí vše, co já, něco líp“.

V případě mladších respondentů byly odpovědi na otázky, co starý člověk může a co nemůže dělat, dost podobné. Někteří si myslí, že staří lidé mohou chodit na procházky, pracovat a číst, jiní si myslí, že tyto věci staří lidé dělat nemohou, dále se nemohou ohýbat, nosit těžké věci, lézt po stromech a hrát fotbal, můžou ale vařit, prát, uklízet a poslouchat rádio nebo se dívat na TV.

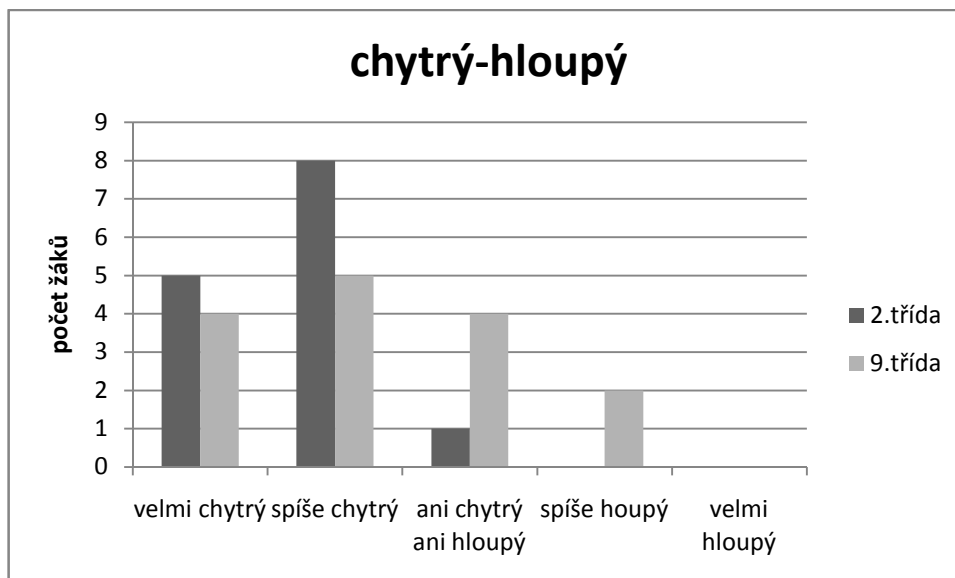
Šest z patnácti „devátáků“ odpovědělo, že staří lidé mohou dělat cokoli. Další byli konkrétnější – jak na obrázcích, tak v dotaznících najdeme informace o tom, že staří lidé mohou ležet, číst si, koukat na TV či chodit na procházky a krmit holuby. Na otázku „co staří lidé dělat nemohou“ většinou vyjmenovávali různé sporty a druhy pohybu. Jedna odpověď zněla „nemohou dělat to, co je baví“.

Na poslední ze série otevřených otázek odpovědělo 8 ze 14 „druháků“ (tj. přes 57%) „koupit něco“. Ostatní by měli radost, kdyby je staří lidé (vesměs prarodiče) něčemu naučili, upletli jim svetr nebo jim něco upekli, popřípadě jim dovolili jít na PC.

Povzbudivé odpovědi napsali do dotazníku starší respondenti, více než 73% odpovědí bylo: předat zkušenosti, naučit něco nebo poradit, utěšit či pomoci. Dva „devátáci“ si myslí, že staří lidé pro ně mohou udělat všechno a tří by si přáli dostat nebo alespoň vypůjčit si od starého člověka peníze, nebo aby jim něco koupil.

Odpovědi ze čtrnácté otázky jsem nejprve dělila podle věku.

Pokud měli žáci označit starého člověka za smutného či veselého nebo na škálu mezi tyto dva póly, drželi se žáci obou tříd spíše „zlaté střední cesty“. Více než polovina „devátáků“ neoznačila staré lidi ani jako veselé a ani jako smutné. Celkově však převládal názor, že staří lidé jsou spíše veselí. Což lze nalézt i na obrázcích, kde se z 33 starých lidí usmívá 20.

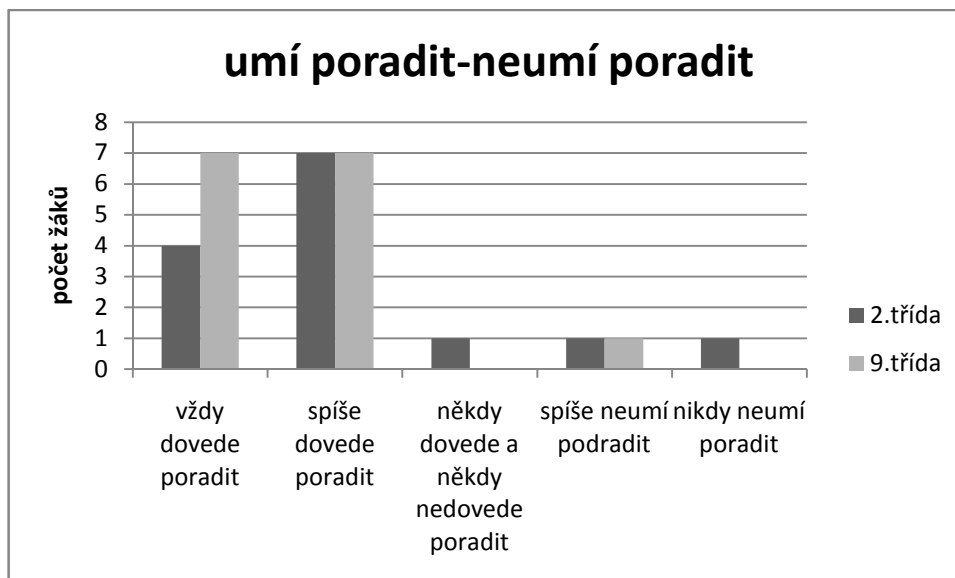
Graf č.4 Rozdělení odpovědí podle věku-chytrý/hloupý

Mladší respondenti starého člověka za spíše nebo velmi hloupého vůbec nepovažují. To je velmi zajímavé a povzbudivé. Ani žáci deváté třídy nepovažují staré lidi za velmi hloupé, jinak ale jejich odpovědi pokrývají poměrně stejnoměrně zbývající možnosti. (Viz.graf č.4)

Co se týká názorů na pohyblivost starých lidí, byla značná převaha odpovědí, že staří lidé jsou spíše nepohybliví. Jen 10% respondentů si myslí, že jsou staří lidé velmi pohybliví. A možnost, že jsou staří lidé velmi nebo zcela nepohybliví si vybrali jen žáci deváté třídy. I na obrázcích, kromě již zmiňovaného hokejisty, lze nalézt staré lidi opírající se o hůlku, spíše v naprostém klidu nebo maximálně na procházce.

U „druháků“ se neprojevil jednotný názor na to, zda mají staří lidé záliby. Jejich odpovědi pokryly celou nabízenou škálu možností. Starší respondenti si většinou myslí, že staří lidé mají nějaké záliby. Nejčastější záliby zmiňované na obrázcích byl sběr hub, nebo myslivost.

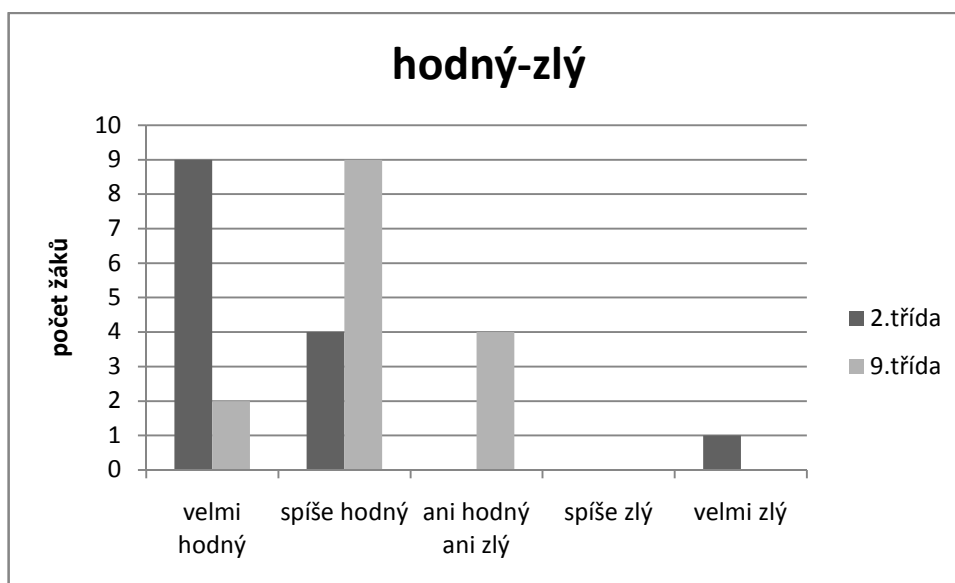
Velmi pozitivní odpovědi vyšly v podotázce, zda starý člověk umí nebo neumí poradit. Celých 86% respondentů si myslí, že staří lidé dovedou poradit. Jen tři žáci si myslí, že staří lidé spíše nebo vůbec poradit neumí. (Viz.graf č.7)

Graf č.7 Rozdělení odpovědí podle věku-umí/neumí poradit

Žádný z „devátáků“ oproti „druháčkům“ si nemyslí, že by byli staří lidé zcela zdraví. Celkově nejvíce odpovědí je v rozmezí spíše zdraví až spíše nemocní. Výrazně pólové názory uvedlo jen necelých 14% respondentů. I na obrázcích se tento názor potvrzuje. V posteli, což by mohlo vyjadřovat, že je starý člověk velmi nemocný, byl nakreslen jen jeden starý člověk.

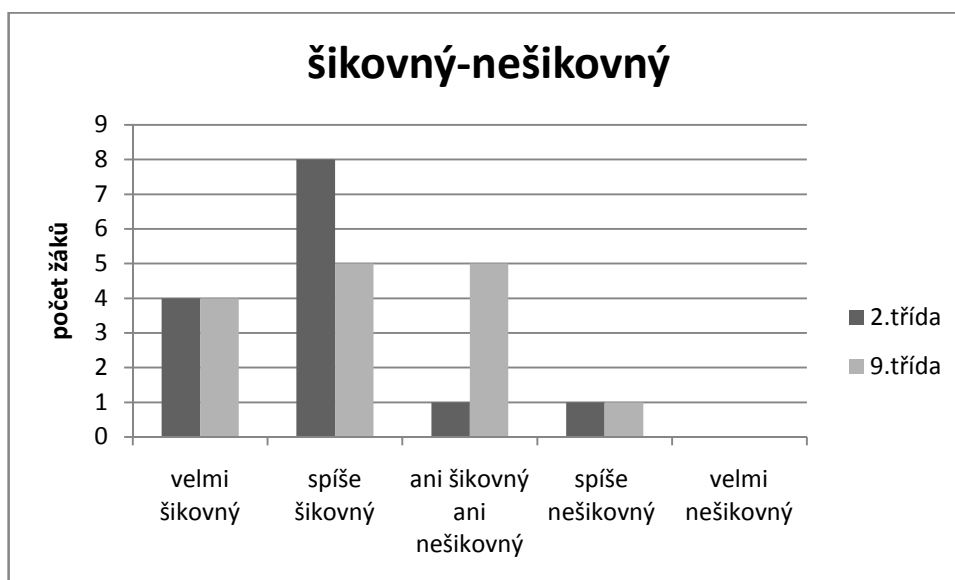
Další povzbuzující odpovědi jsou v 7. podotázce, zda je starý člověk hodný nebo zlý.

Graf č.9 Rozdělení odpovědí podle věku-hodný/zlý

Kromě jednoho „druháka“ odpověděli všichni mladší respondenti, že staří lidé jsou hodní. S tím, že celých 64% z nich si dokonce myslí, že staří lidé jsou velmi hodní. Ani starší respondenti si nemyslí, že by byli staří lidé spíše nebo zcela zlí. Zde převládá názor, že jsou spíše hodní. Negativní výraz v obličejí najdeme jen na dvou obrázcích.

Pozitivní je i zjištění, že nikdo z respondentů si nemyslí, že by staří lidé byli velmi nešikovní. Třetina „devátáků“ zvolila neutrální odpověď „ani šikovný, ani nešikovný“, ale podle grafu vidíme, že necelých 73% respondentů považuje staré lidi za spíše nebo velmi šikovné. Přesto na obrázcích nikdo ze starých lidí nic nevytváří, ani se nevěnuje například pletení, což byla poměrně častá odpověď v dotazníku.

Graf č.10 Rozdělení odpovědí podle věku-šikovný/nešikovný

Co se týká zábavnosti respektive nudy, jen jeden žák si myslí, že je se starými lidmi velká nuda. Nejvíce odpovědí opět najdeme u „zlaté střední cesty“, kde převažují názory především starších žáků. Mladší respondenti většinou zastávají názor, že se starými lidmi je spíše legrace.

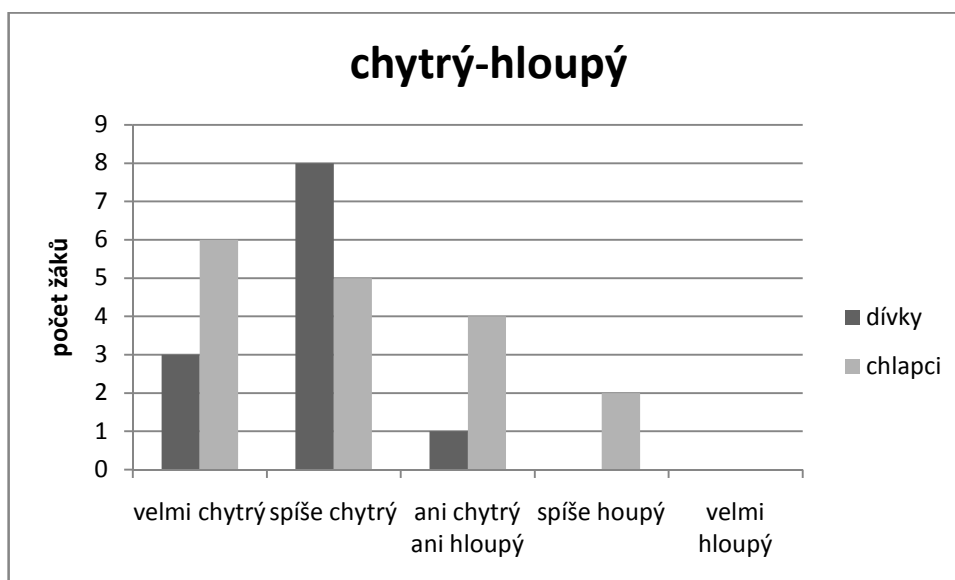
Poslední podotázka se týkala zajímavosti/nezajímavosti starého člověka. Šlo například o to, zda umí staří lidé zajímavě vyprávět. Žáci deváté třídy opět zastávají neurčitý názor ani tak, ani tak, zato mladší respondenti si většinou myslí, že staří lidé

umí vyprávět zajímavě nebo alespoň spíše zajímavě. Opět je zde ovšem jeden „druhák“, který soudí, že jsou staří lidé velmi nezajímaví. Tento krajní názor se u starších respondentů neobjevil.

Nyní jsou stejné odpovědi uváděné podle pohlaví.

V případě první podotázky zjišťujeme, že žádná z dívek si nemyslí, že by byl starý člověk velmi veselý. Naopak žádný z chlapců neuvedl starého člověka jako velmi smutného.

Pokud jde o chytrost respektive hloupost starých lidí, žádná dívka neoznačila starého člověka ani jako velmi hloupého a dokonce ani jako spíše hloupého.

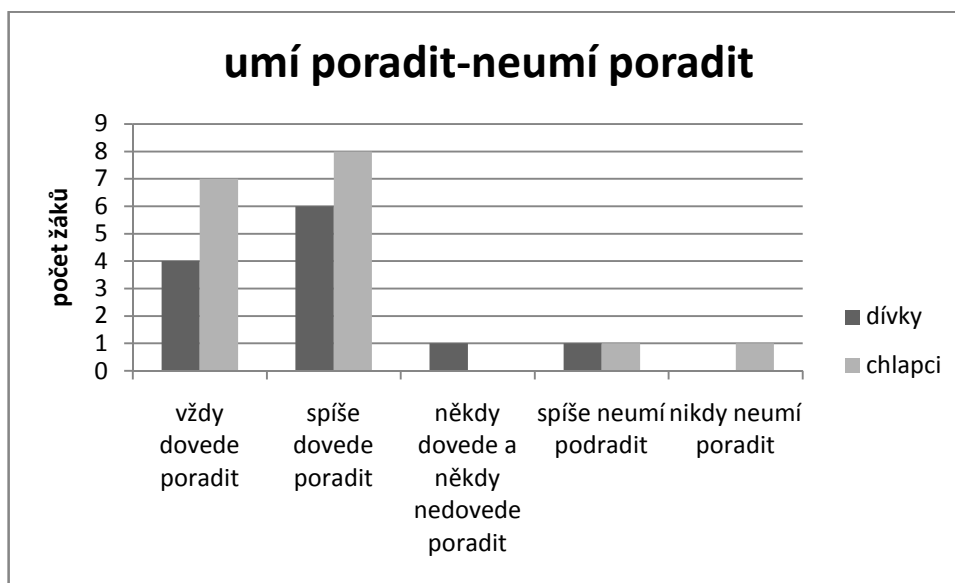
Graf č.14 Rozdělení odpovědí podle pohlaví-chytrý/hloupý

92% dívek označuje starého člověka za velmi nebo spíše chytrého, u chlapců je tento názor zastoupen jen v 65% odpovědí. V grafu č. 14 vidíme, že k tomuto tématu jsou spíše kritičtí chlapci, kteří považují starého člověka i za spíše hloupého.

Názory na pohyblivost u starého člověka se u obou pohlaví respondentů poměrně shodují. Největší množství odpovědí je uvedeno u možnosti, že jsou staří lidé spíše nepohybliví.

Další shoda obou pohlaví je v názoru, že starý člověk má alespoň nějaké záliby (50% odpovědí). Názor, že starý člověk záliby spíše nemá nebo vůbec nemá, zastává 33% dívek a necelých 17% chlapců.

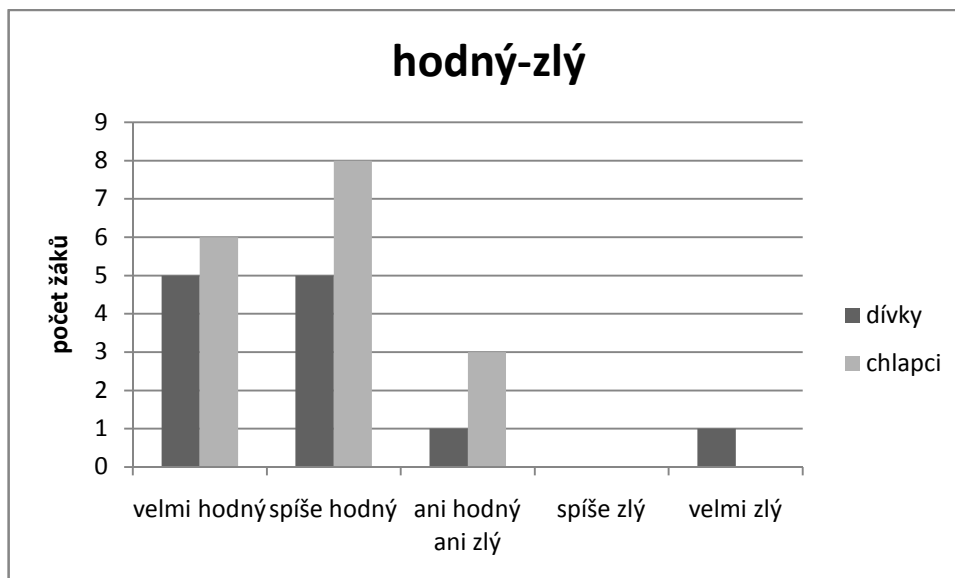
Dalším pozitivním zjištěním je, že jak chlapci, tak dívky myslí, že starý člověk vždy nebo většinou dovede poradit. Odpověď „nikdy neumí poradit“ zvolil jen jeden chlapec.

Graf č.17 Rozdělení odpovědí podle pohlaví-umí/neumí poradit

Žádná z dotazovaných dívek neodpověděla, že by byl starý člověk zcela zdravý. Zato celých 75% děvčat si myslí, že jsou staří lidé spíše nebo zcela nemocní. U chlapců má tento názor jen 41% dotázaných a jsou zde i názory, že staří lidé jsou i zcela zdraví.

V následujícím grafu (graf č.19) vidíme, že respondentem, který odpověděl, že je starý člověk zlý, byla dívka. Jinak se jak dívky, tak chlapci shodují, že staří lidé jsou spíše nebo zcela hodní.

Graf č.19 Rozdělení odpovědí podle pohlaví-hodný/zlý

Žádná z dotazovaných dívek neoznačuje seniory za nešikovné. Zato plných 83% děvčat je označuje naopak za spíše či zcela šikovné. U chlapců se objevily dva názory, že starý člověk může být i trochu nešikovný. Za spíše nebo zcela šikovné považuje staré lidi jen necelých 65% respondentů mužského pohlaví.

Za alespoň trochu zábavné označuje staré lidi zhruba polovina z dotazovaných dívek i chlapců. I na opačném pólu se názory poměrně shodují – liší se jen o jedno procento. Necelých 17% dívek a 18% chlapců zastává názor, že jsou staří lidé nudní.

Za nezajímavé považují staré lidi spíše osoby mužského pohlaví a to v 18%, respondenti ženského pohlaví si totéž myslí jen v 8%. To, že jsou staří lidé spíše nebo velmi zajímaví tvrdí 41% chlapců a více než 58% dívek.

V následující tabulce (tab.č.13) vidíme frekvence setkávání respondentů se starými lidmi. Minimálně jednou za týden se setkává se starým člověkem 83% žáků. A skoro vůbec nebo vůbec se nevidá se starými lidmi jen zhruba 7% respondentů.

	2.třída	9.třída	celkem	
	absolut.počet	absolut.počet	absolut.počet	relat.počet
každý den	1	5	6	21
dost často, nejméně jednou za týden	10	8	18	62
málokdy, tak 1x z a14dní	1	2	3	10
skoro vůbec	1	0	1	3,5
nikdy	1	0	1	3,5

Tab.č.13 Frekvence setkávání

Na předložených 11 výroků odpověděli skoro všichni respondenti. Na základě těchto odpovědí byla spočítána průměrná hodnota každého výroku. Z povahy hodnotící škály vyplývá, že čím nižší je průměrná hodnota, tím vyšší je souhlas respondentů s daným výrokem. Pro větší přehlednost uvádím v obou tabulkách výroky v pořadí podle celkové míry souhlasu dané skupiny, nikoliv v pořadí uvedeném v dotazníku.

Tabulka č.14 ukazuje průměrnou hodnotu a směrodatnou odchylku vypočtenou z odpovědí „druháků“, v tabulce č.15 vidíme postoje „devátáků“.

Znění postojového výroku	2.třída	
	prům.hodn.	směrodat.odch.
Staří lidé si vždy zaslouží úctu.	1,14	0,52
Ve veřejné dopravě bychom měli pouštět staré lidi sednout.	1,21	0,56
Staří lidé nám mladým nechtějí rozumět.	1,54	1,79
Staří lidé potřebují pochopení a trpělivost.	1,64	1,07
Většina starých lidí má nemoderní názory.	2,25	1,05
Staří lidé na veřejnosti většinou zdržují.	2,29	1,16
Senioři by měli odpočívat a neplést se do života mladších.	2,38	1,00
Staří lidé mladým nerozumějí.	3,36	0,90
Ne každý starý člověk si zaslouží úctu.	3,50	0,63
Naše společnost si starých lidí spíše neváží.	3,79	0,41
Nerozlišuji mezi starými a mladými lidmi.	3,93	0,26

(pozn. čím nižší hodnota, tím větší míra souhlasu)

Tab.č.14 Postoje žáků druhé třídy

Tabulka č.14 vypovídá, že mladší respondenti více souhlasili s výroky „Staří lidé si vždy zaslouží úctu“ a „Ve veřejné dopravě bychom měli pouštět staré lidi sednout.“ V souladu s tímto vychází jejich nesouhlas s výrokem „Ne každý starý člověk si zaslouží úctu.“ A téměř všichni žáci z druhé třídy, na rozdíl od starších respondentů,

odpověděli, že mezi starými a mladými lidmi rozlišují. Značný je u „druháků“ i nesouhlas s výrokem „Naše společnost si starých lidí spíše neváží.“ Shodu názorů u obou skupin vidíme především u výroku „Ve veřejné dopravě bychom měli pouštět staré lidi sednout.“

Znění postojového výroku	9.třída	
	prům.hodn.	směrodat.odch.
Ve veřejné dopravě bychom měli pouštět staré lidi sednout.	1,36	0,48
Staří lidé potřebují pochopení a trpělivost.	1,67	0,70
Nerozlišují mezi starými a mladými lidmi.	2,13	0,96
Ne každý starý člověk si zaslouží úctu.	2,20	1,11
Naše společnost si starých lidí spíše neváží.	2,27	0,77
Staří lidé si vždy zaslouží úctu.	2,27	1,06
Staří lidé mladým nerozumějí.	2,40	0,88
Staří lidé na veřejnosti většinou zdržují.	2,60	0,77
Většina starých lidí má nemoderní názory.	2,73	0,85
Staří lidé nám mladým nechtějí rozumět.	2,73	1,06
Senioři by měli odpočívat a neplést se do života mladších.	2,73	0,85

pozn.: čím nižší hodnota, tím větší míra souhlasu

Tab.č.15 Postoje žáků deváté třídy

V tabulce č.16. jsou počty odpovědí žáků obou tříd rozdělené podle toho, zda se přiklánějí buď k zcela či částečně souhlasnému (sloupec A) nebo k zcela či částečně nesouhlasnému (sloupec B) názoru na daný výrok.

Pěkné je, že celých 27 žáků souhlasí (oproti jednomu nesouhlasícímu žákovi) s výrokem, že bychom měli nechat staré lidi ve veřejné dopravě sednout. Podobně 21 žáků souhlasí s výrokem, že staří lidé potřebují trpělivost, nesouhlasí s tím jen 5 žáků.

Skeptičnost či snad zkušenost „devátáků“ oproti „druhákům“ vidíme především u výroku „Ne každý starý člověk si zaslouží úctu.“ Zajímavé je také, že 20 žáků zcela nebo alespoň spíše nesouhlasí s tím, že by „nám mladým staří lidé nechtěli rozumět“, souhlasilo 8 žáků.

Znění postojového výroku	2.třída		9.třída	
	A	B	A	B
Ve veřejné dopravě bychom měli pouštět staré lidi sednout.	13	1	14	0
Staří lidé potřebují pochopení a trpělivost.	8	3	13	2
Většina starých lidí má nemoderní názory.	3	4	6	9
Naše společnost si starých lidí spíše neváží.	0	14	9	6
Staří lidé mladým nerozumějí.	4	10	9	6
Ne každý starý člověk si zaslouží úctu.	1	13	10	5
Staří lidé si vždy zaslouží úctu.	13	1	8	7
Staří lidé na veřejnosti většinou zdržují.	8	6	7	8
Staří lidé nám mladým nechtějí rozumět.	3	10	5	10
Senioři by měli odpočívat a neplést se do života mladších.	9	4	6	9
Nerozlišuji mezi starými a mladými lidmi.	0	14	11	4

pozn.: A-souhlasím zcela, souhlasím z části

B-spíše nesouhlasím, zcela nesouhlasím

Tab.č.16 Celkový postoj žáků

2.6. Interpretace

2.6.1. Zasazení do kontextu

To, že žáci kreslili vždy celou postavu, nikoli třeba jen obličej může být způsobeno formou zadání kresby (namalujte starého člověka), která je může ovlivnit, aby nakreslili celého člověka, nikoliv jen jeho část (obličej).

Většina žáků obou tříd zasadila postavu do konkrétního prostředí. Nejčastěji jím byla příroda. To může být ovlivněno především tím, že žáci pocházejí z venkova a navštěvují malou vesnickou školu a jsou tedy přírodou neustále obklopeni, proto i staré lidi vidí nejčastěji v přírodě. Druhým nejčastějším místem byl samozřejmě domov, dále pak místa veřejná, jako jsou např. autobusové zastávky. Nepřítomnost konkrétního prostředí na kresbách žáků deváté třídy mohla být, vzhledem k jejich pubescentnímu věku, ovlivněna nechutí kreslit něco podle zadání.

„Druháci“ ve čtyřech případech znázornili více osob, což může být způsobeno tím, že staří lidé, které znají, mají ještě dostatek vrstevníků (přátelé, partneři,...), nebo je

to z důvodu, že pro menší děti je typické nekreslit osoby osamocené, či prostě jen proto, že je kresba zaujala a chtěly vyplnit celý papír. Oproti tomu prarodiče „deváťáků“ mohou být o tento věkový rozdíl (2. třída vs. 9. třída) starší, je tedy vyšší pravděpodobnost, že již některý z prarodičů nežije. Žáci deváté třídy se také mohli více držet zadání, kde měli nakreslit „starého člověka“, nikoliv „staré lidi“.

2.6.2. Barevnost

Výrazný rozdíl v použití/nepoužití barevných pastelek může být také vyvolán různými důvody. Celých sto procent barevných obrázků u mladších respondentů může být opět způsobeno mladším věkem prarodičů a tudíž pravděpodobně i jejich vyšší aktivitou, která může být znázorněná mimo jiné právě výraznými, především teplými barvami. Pravděpodobněji jsou ovšem obrázky mladších respondentů barevné právě proto, že děti raději sáhnou po barevné tužce a všeobecně upřednostňují pestré kresby. Naopak u starších respondentů může mít vliv již symbolika barev, kde právě šedá často znázorňuje neaktivní stáří. Jen pět obrázků „deváťáků“ je barevných a jednoznačně zde převládá zelená, hnědá příp. modrá barva. Tedy barvy převážně studené, symbolizující spíše pasivitu.

Oproti sytým barvám z kreseb „druháků“, jsou barvy na kresbách „deváťáků“ spíše světlé, vybledlé, nevýrazné. Z toho můžeme usuzovat, jak na jakousi pasivitu, ztracenost a nedůležitost starých lidí, tak také na nevýraznou angažovanost starších respondentů. Oproti mladším, kteří se do kresby pustili s vervou.

2.6.3. Aktivita vs. pasivita

Převažující pasivita osob na obrázcích vyjadřuje nejpravděpodobněji pasivitu starých lidí, kteří děti obklopují. Přesto z některých kreseb vyzařuje energie či činorodost. Jde především o barevné kresby „druháků“, kde nalezneme různé aktivity, kterým se senior věnuje. Podle rozhovorů s nimi je zde zřejmý vliv prarodičů.

Co se týká verbálního vyjádření k pasivitě/aktivitě starého člověka, potvrdilo se, že žáci vidí staré lidi jako spíše neaktivní. Nejčastějšími odpověďmi bylo, že starý člověk sedí, leží, spí, poslouchá dechovky, krmí holuby či se prochází. Pokud šlo o záliby, ty byly také spíše nenáročného fyzického charakteru př. luštění křížovek či sledování televize. Zde je téměř jistě odhadnutelné, že jsou to aktivity, které děti vysledovaly u starých lidí ve svém okolí.

Je zajímavé porovnání s výsledky výzkumu provedeného v USA, kde byli nakreslení senioři **podstatně** aktivnější. To bude zřejmě zapříčiněno jak celkově odlišným životním stylem v České republice a USA, tak i rozdílem v životním stylu seniorů ve městech a na vesnicích.

2.6.4. Věk starého člověka

Výrazné věkové rozpětí osmdesáti let může být u mladších respondentů zapříčiněné tím, že ještě příliš nevnímají čas. Hodiny se naučili nanejvýš před dvěma lety, vědí maximálně, kolik let je jim samým, kamarády mají podobně staré a věk odhadovat ještě nedokážou. Někteří tedy udávají starého člověka od zhruba 30 let, protože pravdou je, že třicetiletý muž či žena jsou pro sedmiletého „druháka“ opravdu staří. Jiní, vzhledem k tomu, že se rádi pochlubí, že se učí počítat do stovky a vědí, že

sto je hodně, určí člověka za starého ve sto letech. Většina z mladších respondentů nevěděla, kolik je jejich dědovi, či babičce a tak prostě jen „plácali“ čísla.

Vypadá to, že vyšší reliability bylo dosaženo u starších respondentů, byť zde byl věkový rozptyl také poměrně vysoký (padesát let). Věk pod 50 let neuvedl z „devátáků“ nikdo. Zde je možné vysledovat zajímavou věc, že své rodiče nechápou jako staré. Sto let uvedených některými respondenty se jeví jako číslo magické. Vždyť když chceme, říct, že je někdo starý, často používáme, že „je mu nejméně sto“, i když mnohdy víme, že jsme dosti „přestřelili“. Sto je prostě hodně, a když je člověk starý, musí mu být hodně, tak je mu sto.

2.6.5. Nosí/nenosí

Podle odpovědí v dotaznících je typický starý člověk šedivý, vousatý, opírající se o hůl, musí nosit brýle a umělé zuby a většinou nemá moc aktivit, kterým by se věnoval, kdo by mohl chtít po takovém člověku, aby posiloval nebo běhal? Senior se v tomto podání spíše zabývá běžnými věcmi, jako je vaření, či úklid.

V této rovině je zajímavé všimnout si, že jsou to typicky ženské práce. Upozornění na ně dětmi může být vyvoláno tím, že ženy se všeobecně dožívají vyššího věku a je tedy pravděpodobné, že děti mají většinou spíše babičky a právě u nich vysledovaly tyto aktivity. Přesto je však pozoruhodné, že na kresbách jsou naopak většinou znázorněny staré osoby mužského pohlaví. U „devátáků“ je to 13 osob mužského, 1 osoba ženského a 1 osoba neurčitého, ale spíše také mužského pohlaví, „druháci“ nakreslili 11 osob mužského a 6 osob ženského pohlaví (na třech obrázcích byly znázorněné manželské páry).

Zřejmě si děti pojem „člověk“ spíše spojují s pojmem „muž“. To by mohlo být způsobené stejným jmenným rodem. Mohlo by být zajímavé, zaměnit v zadání výrazy

„člověk“ a „osoba“. Je možné, že by se pak v kresbách objevilo více osob ženského pohlaví.

Není příliš překvapující, že žáci druhé třídy neuváděli, oproti žákům deváté třídy, atributy jako jsou problémy se zdravím, vzpomínky, zážitky, vědomosti, zkušenosti, radost ze života, atd. Jsou to zřejmě příliš abstraktní pojmy neslučující se s konkrétní formou myšlení charakteristickou pro věk mladších respondentů.

Zato si jedna mladší dívka všimla u starých lidí samoty. Je to dívka, která jako jediná odpověděla, že jsou staří lidé zlí. Dívka vyrůstá v neutěšených podmínkách, bez projevů lásky. Nemá ani žádné sourozence a dalo by se očekávat, že sama se cítí osamělá.

2.6.6. Moderní technika

Z odpovědí, tedy ze zkušeností, žáků je zřejmé, že staří lidé nemají téměř žádnou praxi s moderní technikou. Lze to vysledovat v odpovědích, kde seniorům chybí počítač a počítačové hry, nemají MP3 a žehličky na vlasy, neumí používat mobilní telefon ani rychlovarnou konvici. Je téměř jisté, že všechny tyto děti výše zmíněné produkty nejen vlastní, ale i bravurně ovládají. Je možné, že prarodiče k moderní technice přistupují spíše skepticky s podotknutím „na to už jsme staří“, což děti rychle odposlouchají a vezmou za své.

2.6.7. Morálka

Naopak jeden z „devátáků“ upozornil, že prarodiče nedělají nic nezákonného. Je možné, že samotný „deváták“ nebo někdo z jeho okolí „něco“ nezákonného dělá, prarodiče nesouhlasí a snad i moralizují, z čehož si mladý muž mohl vytvořit představu

o zákony dodržujících seniorech a jeho odpověď by mohla být v podstatě i ironická. Pravděpodobněji bych se ale na základě ostatních odpovědí z dotazníku, přikláníla k názoru, že tento žák má velmi dobrý vztah se svým dědečkem a toho, že děda nedělá nic nezákonného, si váží.

2.6.8. Znalosti a dovednosti

Dále si žáci na starých lidech cení jejich znalosti a dovednosti. Mladší respondenti vysoce hodnotí spíše manuální zručnost, starší respondenti už si spíše všímají duchovních hodnot. To může být způsobené touhou po tom umět také to, co senior ovládá. „Druháci“ by chtěli umět dělat košťata nebo péct bábovku. Neuvědomují si ještě to, co oceňují starší respondenti. Ti už mnoho z „druháky“ obdivovaných dovedností ovládají, ale naopak obdivují schopnost starého člověka utěšit, poradit, vyprávět nebo třeba šetřit.

Velké části převážně mladších respondentů by udělalo radost, kdyby od starého člověka dostali nějaký hmotný dárek nebo peníze. Nemyslím si, že by to mělo znamenat, že touží jen po materiálních věcech, spíše si děti přejí věci, na které finančně nedosáhnou a pokud by jim měli prarodiče udělat radost, bylo by to právě v koupi této věci. Ovšem je možná i druhá varianta, že si vnoučata zvykla, že si je prarodič nejrozličnějšími dárky kupují.

Nicméně u starších respondentů převládají odpovědi, že by děti ocenily, kdyby je prarodiče například něčemu naučili, nebo jim předali zkušenosti.

2.6.9. Veselý/smutný

To, že se žáci v odpovědích spíše drželi tzv. zlaté střední cesty, může být způsobeno tím, že se setkávají se starými lidmi spíše všeobecně v obchodech, autobusech, na ulicích, nevšímají si příliš jejich nálady, a proto nemají vyhraněný názor.

Může to ovšem být způsobeno i tím, že staří lidé, stejně jako všichni ostatní, jsou někdy smutní a jindy veselí a proto se nedá zjednodušeně tvrdit ta, či ona odpověď.

2.6.10. Chytrý/hloupý

Děti si zřejmě uvědomují značné zkušenosti, které staří lidé za svůj život nasbírali. Prarodiče nejspíš znají odpovědi na mnoho otázek, umí si poradit v různých situacích, a proto je většina respondentů označila za chytré popř. spíše chytré.

V odpovědích se neodráží to mínění společnosti, že staří lidé jsou senilní, hloupi a zapomínají. (Haškovcová H., 1990).

Kritičtější v tomto směru byli chlapci. Možná více pohrdají názory seniorů, případně již mají značné znalosti ve stejných oblastech a nejsou tedy překvapeni či oslněni vědomostmi prarodičů. Možná jsou dívky „slušnější“ a nedovolují si vyslovovat názor o hlouposti starých lidí veřejně. A chlapci patrně těmito „provokativními“ připomínkami vyjadřují svoji „sílu“ a „odvahu“.

2.6.11. Pohyblivý/nepohyblivý

Naopak v této otázce se zcela projevil všeobecný pohled na staré lidi, jakožto nemohoucí a spíše nepohyblivé. Za zcela nepohyblivé označili seniory jen žáci deváté třídy, což může být opět spojeno s vyšším věkem prarodičů vzhledem k věku prarodičů mladších respondentů.

Také je možné, že mladší respondenti mohou mít posunuté měřítko pohyblivosti, – pokud starý člověk např. chodí, je pro ně prostě pohyblivý, oproti měřítku „devátáku“, kteří za pohyblivého člověka zřejmě spíše považují někoho, kdo je aktivnější, pružnější, či hbitější.

2.6.12. Má/nemá záliby

Mladší žáci spíše tvrdili, že starý člověk záliby nemá, což může být vyvoláno tím, že pečení, práci na zahrádce nebo pletení svetrů či košíků za záliby nepovažují, je možné, že toto spíše pokládají za práci.

Oproti tomu starší respondenti už v těchto úkonech záliby spatřovat mohou.

2.6.13. Umí/neumí poradit

Jasná převaha odpovědí na straně „vždy dovede poradit“, nebo „spíše dovede poradit“ opět pravděpodobně signalizuje pohled dětí na seniory jakožto moudré a znalé osoby, které si ví ve většině situací rady a jsou ochotné a schopné dobře poradit i ostatním ve svém okolí. Toto může signalizovat dobré vztahy a vzájemnou komunikaci.

Zároveň je však možné, že se zde již objevuje jistý stereotyp, kdy staré lidi společnost na jedné straně pokládá za senilní, ale na druhé straně se u nich předpokládá jistá životní moudrost.

2.6.14. Zdravý/nemocný

Že odpověď na tuto otázku není možné jasně určit, popř. že jsou staří lidé spíše nemocní, zastává většina jak mladších, tak starších respondentů. Jejich názor může vyplývat z osobní zkušenosti, prarodiče spíše polehávají, posedávají a nejsou tak

aktivní, jako například rodiče či oni sami, nebo mohou být žáci opět ovlivněni stereotypním názorem společnosti. Je možné, že se setkali s velmi nemocnými či umírajícími starými lidmi a tento obrázek o seniorech v sobě nesou dál.

Jsou to převážně chlapci, kteří považují seniory za spíše nemocné, což může být zapříčiněno vyšší „akčností“ chlapců a tedy větším rozdílem v aktivitě: senioři vs. dívky a senioři vs. chlapci.

2.6.15. Hodný/zlý

Jak už bylo zmíněno výše v textu, jen jeden respondent odpověděl, že jsou staří lidé velmi zlí. Tato dívka pochází z neutěšených podmínek a je vysoce pravděpodobné, že právě její rodinná situace odráží v tomto tak výrazně odlišném postoji.

Ostatní respondenti mají zřejmě se starými lidmi lepší zkušenosti a považují je, v případě druhé třídy za velmi hodné, a v případě deváté třídy za spíše hodné. Tento rozdíl může být ovlivněný zjednodušeným, spíše černobílým pohledem na problém ze strany mladších respondentů, oproti tomu „devátáci“ už jistě vnímají drobné nuance v chování seniorů.

2.6.16. Šikovný/nešikovný

Mladší respondenti považují seniory za spíše či velmi šikovné, na to může mít vliv porovnání jich samotných se starým člověkem, ze kterého oni vycházejí „hůře“. Neovládají tolik věcí a to, co dovedou, nedělají tak dobře jako prarodiče.

Starší respondenti částečně souhlasí s mladšími, ale někteří se drží spíše zlaté střední cesty. Pravděpodobně si uvědomují i svoji zručnost a z porovnání sebe samých se staršími lidmi nevycházejí již tito výrazně lépe.

Tentýž důvod může vysvětlovat, proč seniory považují za spíše nešikovné jen chlapci.

2.6.17. Zábavný/nezábavný

Není možné určit převládající názor na tento problém, odpovědi především mladších respondentů jsou téměř vyrovnaně rozložené od názoru, že starý člověk je velmi zábavný až po názor, že spíše zábavný není.

„Deváťáci“ byli kritičtější, převládá u nich mínění, že staří lidé nejsou ani legrační, ani nudní, ale oproti „druhákům“ se zde objevil i názor, že senioři jsou velmi nudní. Vliv může mít například věk starších respondentů, kteří se mohou vzhledem ke svým zálibám v kontaktu se starým člověkem nudit, kdežto mladším respondentům se zdají být senioři např. svým vyprávěním zajímaví.

2.6.18. Postojové výroky

Neboť jsem s mladšími respondenty vyplňovala dotazníky jednotlivě, musím konstatovat, že jejich odpovědi bohužel nejsou dle mého názoru reliabilní. Je to způsobené hned několika faktory. Slovní zásoba mladších respondentů je podstatně nižší a často neobsahuje slova, která byla použita při formulaci jednotlivých postojů. Žáci nerozuměli výrazům: pochopení, nmoderní, vážít si někoho, rozumět někomu- ve smyslu chápat ho, společnost, úcta, organizování, atd.

Moje snaha vysvětlit význam slov často žáky ovlivnila k určité odpovědi.

Je zřejmé, že při formulaci postojů, jsem nevzala v úvahu věk a schopnosti „druháků“ a neprovedla dostatečnou operacionalizaci.

Odpovědi „deváťáků“ dle mého názoru reliabilní jsou.

Je zajímavé, že první dva výroky (pořadí podle míry souhlasu) se shodují s prvními dvěma výroky z výzkumu *Senioři ve společnosti – názory mládeže*.

Jak uvádějí autoři ve zprávě z výše zmiňovaného výzkumu, jde o určitá základní pravidla kulturní společnosti, je nesporné, že respondenti je znají, ale je otázka, zda je vždy také respektují.

Největší nesouhlas projevili respondenti s výroky: *Většina starých lidí má nemoderní názory, Staří lidé nám mladým nechtějí rozumět a Senioři by měli odpočívat a neplést se do života mladších*. To jsou vyloženě příznivá zjištění.

Souhlas s výrokem *Ne každý starý člověk si zaslouží úctu*, vyjadřuje někdy snad i oprávněnou kritiku starých lidí. Pro žáky není hlavním kritériem pro ctění člověka jeho věk, ale jiné atributy.

Značný souhlas s tvrzením *Naše společnost si starých lidí spíše neváží*, upozorňuje na zřejmě největší problém seniorů, který žáci deváté třídy patrně znají a percipují jej.

2.7. Ověření hypotéz

Hypotéza: *Žáci druhé třídy mají kladný vztah k seniorům*.

Všeobecně byla tato hypotéza potvrzena. To je možné vidět jak na obrázcích, kde většinou nechybí slunce a staří lidé se na nich usmívají, tak v odpovědích v dotaznících, kde žáci oceňují znalosti a dovednosti či zdůrazňují laskavost seniorů.

Hypotéza: *Žáci deváté třídy jsou k seniorům kritičtější než žáci druhé třídy*.

Také tato hypotéza byla potvrzena. Odpovědi „devátáků“ nejsou tolik obdivující až černobílé. Toto potvrzuje poměrně častý souhlas s výrokem: *Ne každý starý člověk si*

zaslouží úctu. Výraznější kritiku je možné spatřit především ve vztahu mezi seniory a moderní technikou.

Hypotéza: *Děti vnímají seniory jako neaktivní.*

I tato hypotéza byla potvrzena. Jak žáci deváté, tak druhé třídy vnímají seniory spíše jako neaktivní, věnující se převážně nenáročným činnostem-sledování TV, čtení, procházky.

Hypotéza: *Pokud mají děti nakreslit starého člověka, akcentují především znaky zdůrazňující pohybové omezení.*

Potvrzení hypotézy dokazuje počet obrázků, na kterých se vyskytuje například hůl (nejčastěji znázorněný atribut indikující stáří). Z celkových 29 kreseb se hůl vyskytuje na 15, tedy více než polovině. Což je poměrně vysoký počet vzhledem k tomu, že na pěti kresbách senioři sedí.

Hypotéza: *Obrázky žáků druhé třídy budou barevnější, „devátáci“ častěji použijí tužku.*

Zcela potvrzená hypotéza. Z mladších respondentů nikdo nevyužil možnosti kreslit jen tužkou, z 15 starších respondentů použila pouze tužku většina, tj. 10 žáků.

2.8. Shrnutí

Žáci druhé třídy si představují starého člověka ve věku od 30 do 110 let, má vrásky, žíly na ruce, šedé, či vypadané vlasy. Nosí nmoderní oblečení. Nesportuje. Špatně se pohybuje, kulhá, a proto chodí o holi. Věnuje se nenáročným aktivitám, jako jsou procházky, čtení nebo sledování TV. Umí nejen vařit, ale ovládá i mnoho dalších

činností, takže jej považují za šikovného. Přestože nepoužívá produkty moderní techniky, je chytrý a umí poradit. Je spíše zábavný a jeho vyprávění jsou zajímavá.

Žáci deváté třídy si starého člověka představují ve věku od 50 do 100let. Je šedivý, má vrásky a nosí zastaralé oblečení. Chodí o holi, používá brýle a má problémy se zdravím, proto nesportuje, ani se nevěnuje fyzicky náročné práci. Přesto je spíše veselý, hodný a přes různé zdravotní problémy se věnuje některým zálibám: kromě procházek poslouchá dechovku, krmí holuby, sleduje TV, luští křížovky, čte či spí. Za svého života nasbíral mnoho vědomostí a zkušeností, má velké množství vzpomínek a zážitků. V mnoha věcech může předávat zkušenosti, je chytrý, umí poradit a je spíše šikovný. Naproti tomu nevládní a nepoužívá produkty moderní techniky. Nebarví si vlasy, nechodí na diskotéky, morálně je na výši, nedělá nic protizákonného ani nelže.

Obě skupiny se shodují jak při popisu vzhledu, tak při popisu oblečení, či některých činností. Podle obou věkových skupin senioři nevládní, ale ani neovládají moderní techniku. Dále obě skupiny shodně označují seniory za spíše pasivní. Také obě skupiny u seniorů vidí pozitivní vlastnosti, na které poukazují.

Rozdíly je možné spatřit především v oblasti morálky, na kterou poukazují jen starší respondenti, tito také vyzdvihují značné zkušenosti a znalosti, vzpomínky a zážitky, které starý člověk za svůj život nasbíral. Také si starší respondenti více uvědomují konkrétní zdravotní potíže, které starého člověka postihují.

Tento rozdíl vyplývá především z vyššího věku a bohatších zkušeností starších respondentů.

Závěr

Cílem práce bylo pomocí žákovských kreseb a odpovědí v dotaznících zjistit, jak žáci základní školy vnímají seniory.

Vztahy mezi nejmladšími a nejstaršími členy společnosti jsou velice podstatným, ale zároveň poměrně opomíjeným tématem. Tyto vztahy mají totiž značný vliv jak na vývoj dětí, tak na pozitivní sebepřijetí seniorů. Pokud tyto skupiny spolu vycházejí dobře, cítí se silněji zakořeněné ve společnosti, což má značný vliv na jejich psychické (a samozřejmě z toho vyplývající i fyzické) zdraví, napomáhá to schopnosti bránit se působení negativních vlivů z okolí. Jedinci pak díky tomu nepodléhají tak často nátlakům či depresím.

Práce vyvrací (samozřejmě na velmi malém vzorku respondentů) obecnou domněnku o zhoršujících se postojích dětí, o jejich špatném chování a neúctě vzhledem ke starým lidem a k autoritám obecně. Naopak bylo shledáno, že děti žijící na vesnici přijímají staré lidi převážně pozitivně.

Rozhodně by bylo zajímavé zjistit, zda by bylo dosaženo stejných výsledků při stejném výzkumu aplikovaném na celou Českou republiku. Dále by bylo možné zkoumat, jestli stejný vztah k seniorům zaujímají i žáci navštěvující školy ve větších městech a také naopak, zda stejně pozitivně chápou a přijímají žáky základních škol samotní senioři.

Literatura

- Bromley D. B., Psychológia ľudského starnutia, Bratislava: Smena, 1974.
- Čížková J., aj., Přehled vývojové psychologie, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2001.
- Davido R., Kresba jako nástroj poznání dítěte, Praha: Portál, 2008.
- Gregor O., Stárnout, to je kumšt, Praha: Olympia, 1990.
- Haškovcová H., Fenomén stáří, Praha: Panorama, 1990.
- Haškovcová H., Rub života – líc smrti, Praha: Orbis, 1975.
- Hauserová-Schönerová I., Děti potřebují prarodiče, Praha: Portál, 1996.
- Jandourek J., Sociologický slovník, Praha: Portál, 2001.
- Kupka M., Jak si představujete „dobrou smrt“?, Psychologie dnes, 2008, ročník 14, číslo 1, s. 21-23.
- Lamserová J., Didaktika výtvarné výchovy IV., Praha: Univerzita Karlova, 1990.
- Linhartová D., Psychologie pro učitele, Brno: Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, 1998.
- Mikšovská J., Role prarodičů ve výchově vnoučat, Generace 1, 2008, ročník 10, číslo 1, s. 12-13.
- Pacovský V., O stárnutí a stáří, Praha: Avicenum, 1990.
- Pichaud C., Thareauová I., Soužití se staršími lidmi, Praha: Portál, 1998.
- Sheehyová G., Průvodce dospělostí, Praha: Portál, 1999.
- Sillamy N., Psychologický slovník, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2001.
- Soukupová T., Dům seniorů v mé vilové čtvrti? Nikdy!, Psychologie dnes, 2008, ročník 14, číslo 12, s. 24-26.
- Stejskal M., Moudrost starých Římanů, Praha: Odeon, 1990.
- Stuart-Hamilton I., Psychologie stárnutí, Praha: Portál, 1999.

Tošnerová T., Ageismus, Praha: Ambulance pro poruchy paměti, 2002.

Váagnerová M., Vývojová psychologie II., Praha: Karolinum, 2007.

Vidovičová L., Gregorová E., My jsme si stáří nezavinili, Generace 1, 2009, ročník 11, číslo 1, s. 10-11.

Vonderka F., Diskriminace kvůli věku?, Doba seniorů, 2007, ročník 3, číslo 9, s. 18.

Weber J., Cooper K., Hesser J., Childrens drawings of elderly: Young ideas abandon old age stereotypes, Art Therapy: Yournal of the American Art Therapy Association, 1996, 13 (2), s. 114-117.

Závora J., Nepodceňujme dětské kreslení, Děti a my, 2004, ročník 14, číslo 4, s. 50-51.

Žbodáková A., Starší není nadbytečný, 55+ padesát pět plus, 2009, ročník 2, číslo 2, s. 54-56.

Internetové odkazy:

Bartoušková D., Gábel J., Vlčková R., Špatné zacházení se seniory a násilí v rodině.

http://www.seniorcentrum.cz/new_www/detail.php?parent_id=7&id=16&pobocka=Ústí%20nad%20Labem&kod=C03_INFOCENTRUM (2.4.2009)

Černá L., Obdivuhodní senioři: průvodce projektem. http://www.seniorcentrum.cz/new_www/img/download/pdf/broyura.pdf (28.11.2008)

Topinková E., Špatné zacházení se seniory. <http://www.pecujici.cz/priruckyonline.shtml?x=197810> (21.11.2008)

<http://cs.wikipedia.org/wiki/B%C3%ADl%C3%A1> (22.5.2009)

http://umol.plzen.eu/cz/aktuality/Spoluprace_materskych_skol_se_seniory_dosla_oceneni_20080630_01.html (21.11.2008)

Seznam příloh

Příloha č.1: Dotazník

Příloha č.2: Výsledky dotazníkového šetření

Příloha č.3: Ukázka vyplněného dotazníku – 2.třída

Příloha č.4: Ukázka vyplněného dotazníku – 9.třída

Příloha č.5-7: Ukázky kresby – 2.třída

Příloha č.8-10: Ukázky kresby – 9.třída

Příloha č.1: Dotazník

Jméno: _____

1) Od kolika let je člověk starý? -----

2) Co patří ke starému člověku? Co je pro něj typické?

3) Co starý člověk dělá? -----

4) Co starý člověk nedělá? -----

5) Co starý člověk nosí? -----

6) Co starý člověk nenosí? -----

7) Co starý člověk umí? -----

7 b) Co starý člověk umí a já to neumím? -----

8) Co starý člověk neumí? -----

8 b) Co starý člověk neumí a já to umím? -----

9) Co starý člověk má? -----

10) Co starý člověk nemá? -----

11) Co může starý člověk dělat? -----

12) Co nemůže starý člověk dělat? -----

13) Co může starý člověk udělat pro mě? -----

14) Jaký je starý člověk?

smutný veselý

chytrý hloupý

pohyblivý nepohyblivý

má hodně zálib nemá záliby

dovede poradit neumí poradit, radami
obtěžuje, poučuje

zdravý nemocný

hodný zlý

šikovný	____	____	____	____	____	nešikovný
je s ním legrace	____	____	____	____	____	je s ním nuda
je zajímavý	____	____	____	____	____	je nezajímavý

15) Jak často trávíš čas se starým člověkem?

každý den - dost často, nejméně jednou za týden - málokdy, tak 1x za 14dní - skoro vůbec – nikdy

16) Přiřaďte k danému výroku číslo z nabízené škály:

1 – souhlasím zcela

2 – souhlasím zčásti

3 – spíše nesouhlasím

4 – zcela nesouhlasím

a) Ve veřejné dopravě bychom měli pouštět staré lidi sednout.

b) Staří lidé potřebují pochopení a trpělivost.

c) Většina starých lidí má nemoderní názory.

d) Naše společnost si starých lidí spíše neváží.

e) Staří lidé mladým nerozumějí.

f) Ne každý starý člověk si zaslouží úctu.

g) Staří lidé si vždy zaslouží úctu.

h) Staří lidé na veřejnosti většinou zdržují.

i) Staří lidé nám mladým nechtějí rozumět.

j) Senioři by měli odpočívat a neplést se do života mladších.

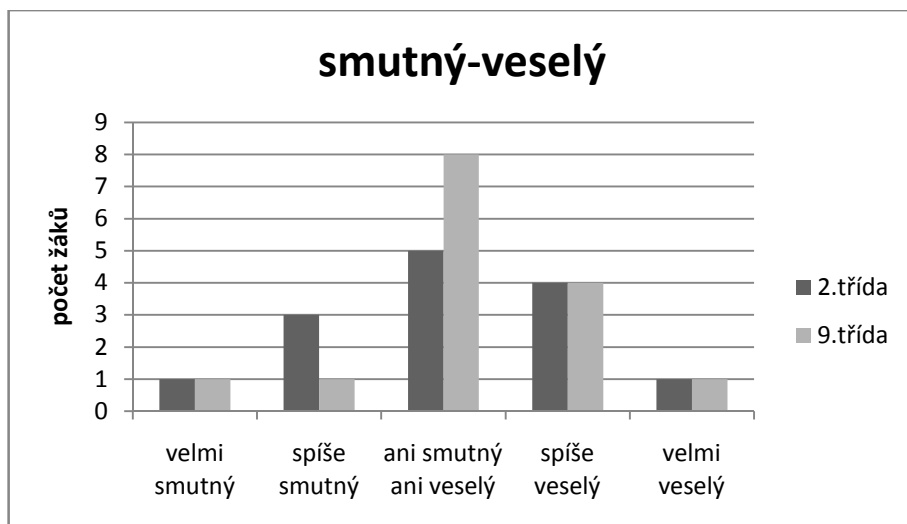
k) Nerozlišuji mezi starými a mladými lidmi.

17) Co ještě patří na váš obrázek, ale vy jste to tam nenakreslili - třeba proto, že jste to neuměli?

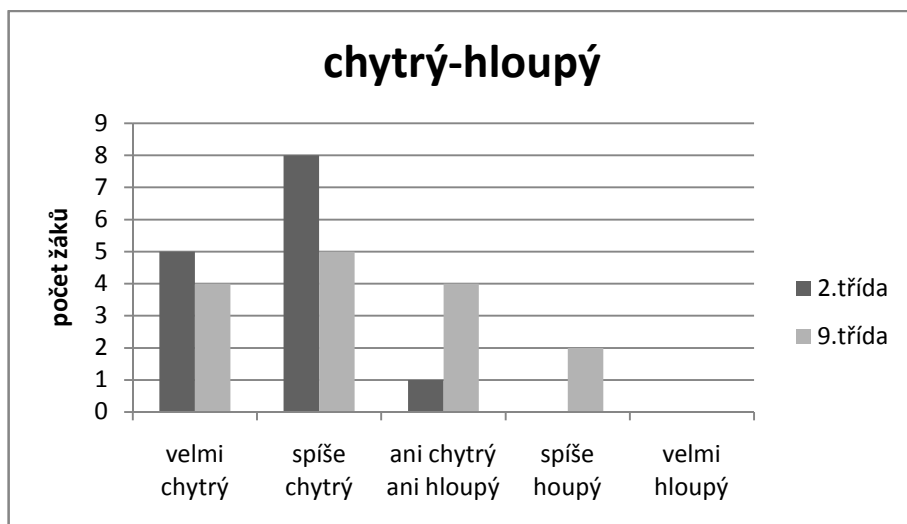
Příloha č.2: Výsledky dotazníkového šetření

V následujících grafech je znázorněna charakteristika starých lidí tak, jak je vidí děti.

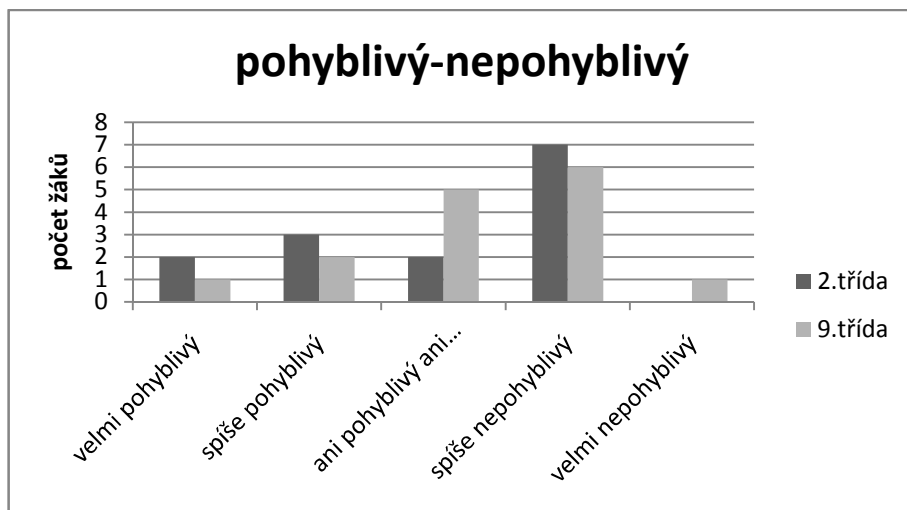
Zpracováno z odpovědí uvedených v dotaznících.

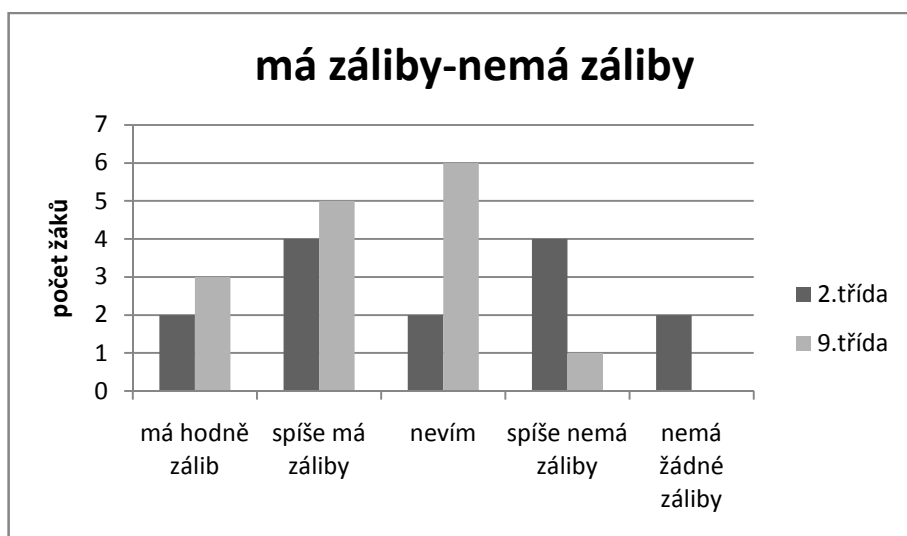
Graf č.1 Rozdělení odpovědí podle věku-smutný/veselý

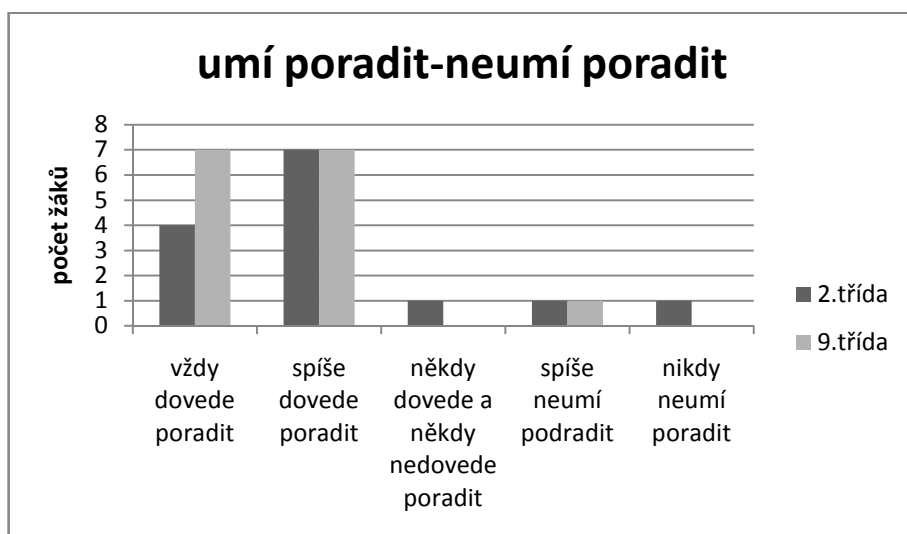
Graf č.2 Rozdělení odpovědí podle věku-chytrý/hloupý

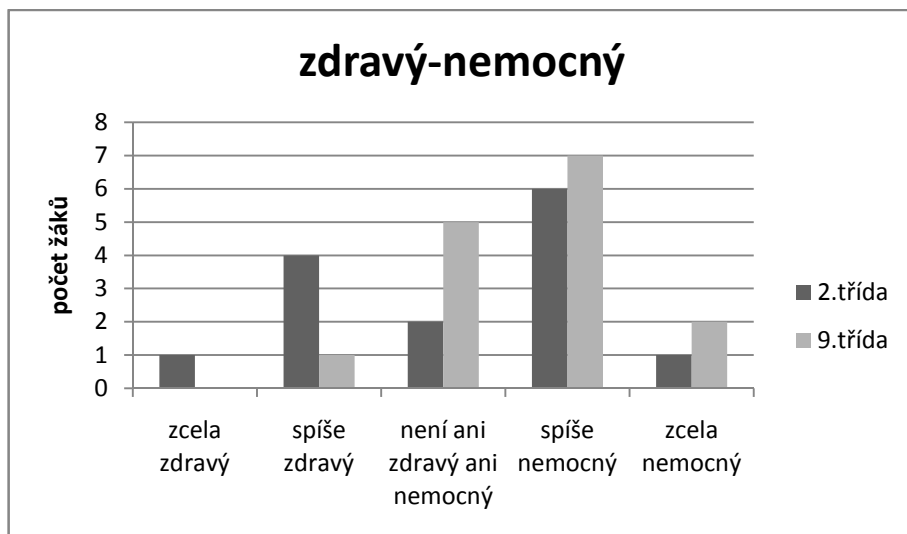
Graf č.3 Rozdělení odpovědí podle věku-pohyblivý/nepohyblivý

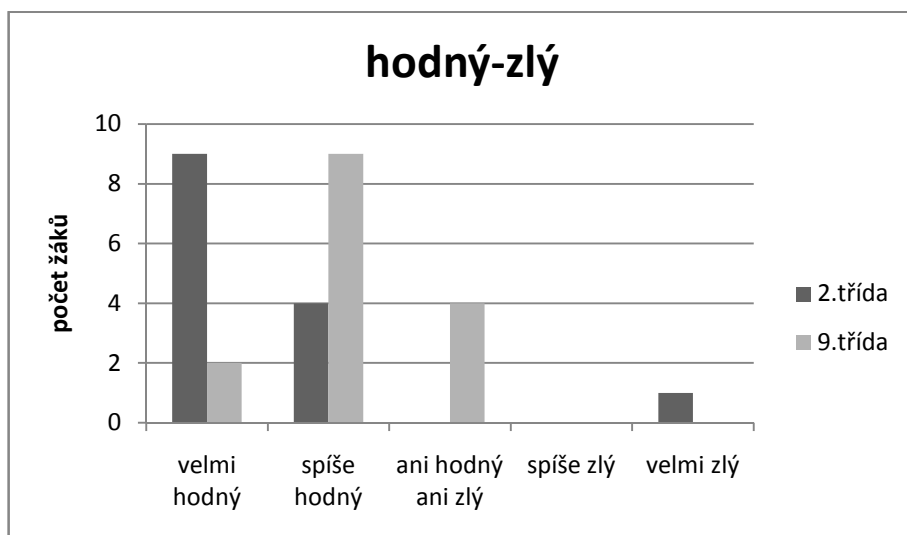
Graf č.4 Rozdělení odpovědí podle věku-má/nemá záliby

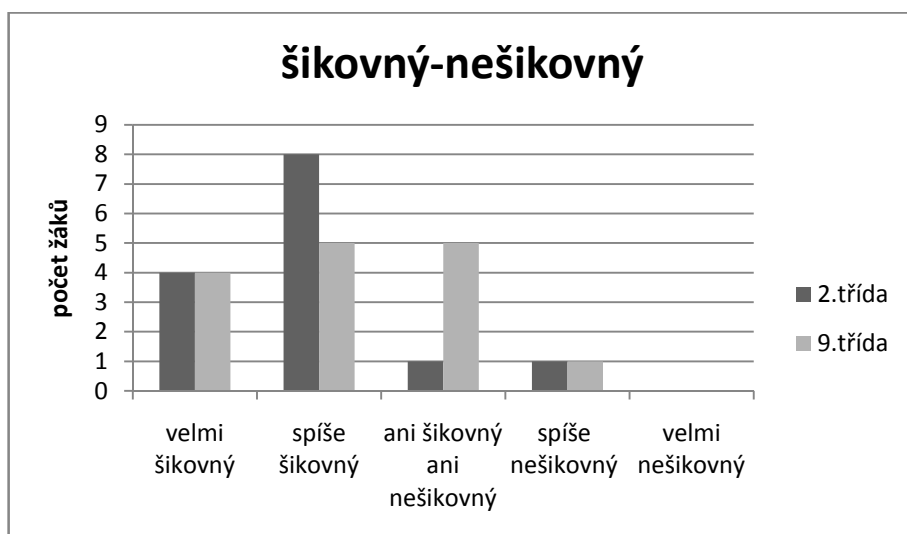
Graf č.5 Rozdělení odpovědí podle věku-umí/neumí poradit

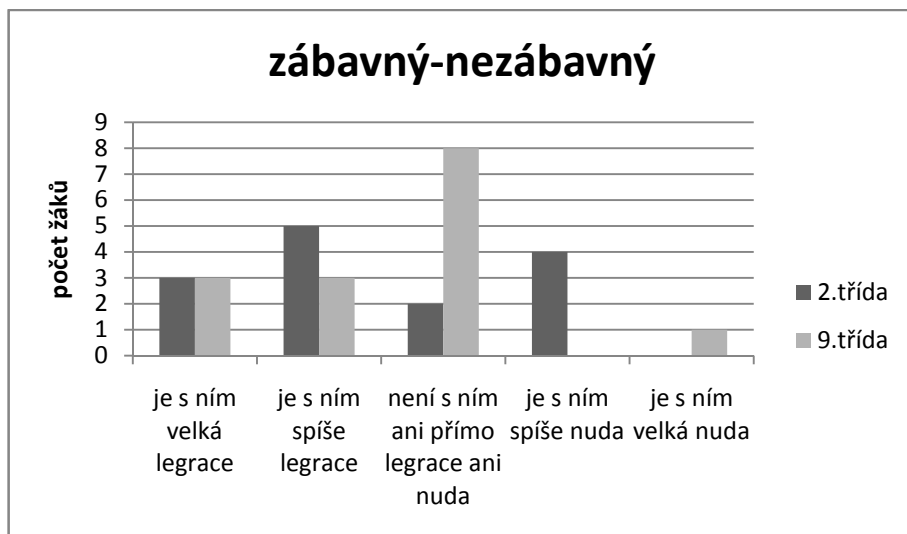
Graf č.6 Rozdělení odpovědí podle věku-zdravý/nemocný

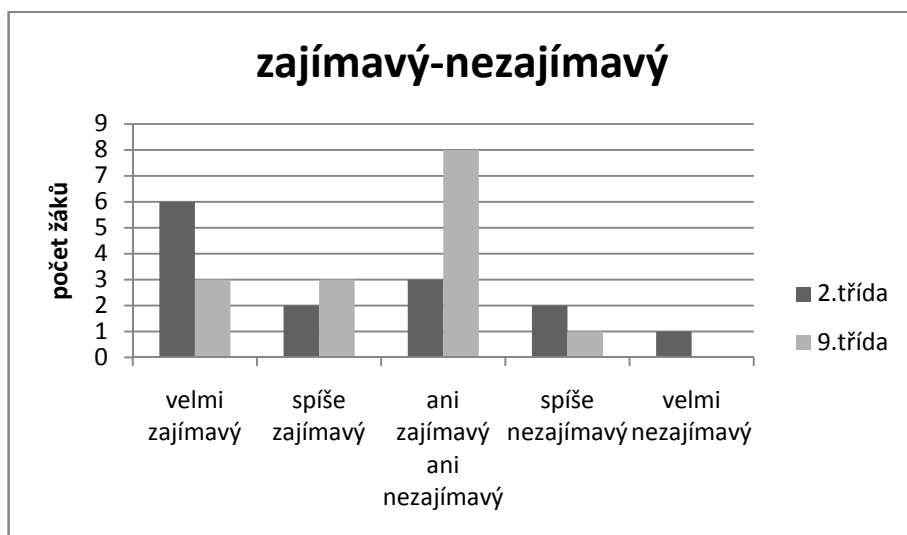
Graf č.7 Rozdělení odpovědí podle věku-hodný/zlý

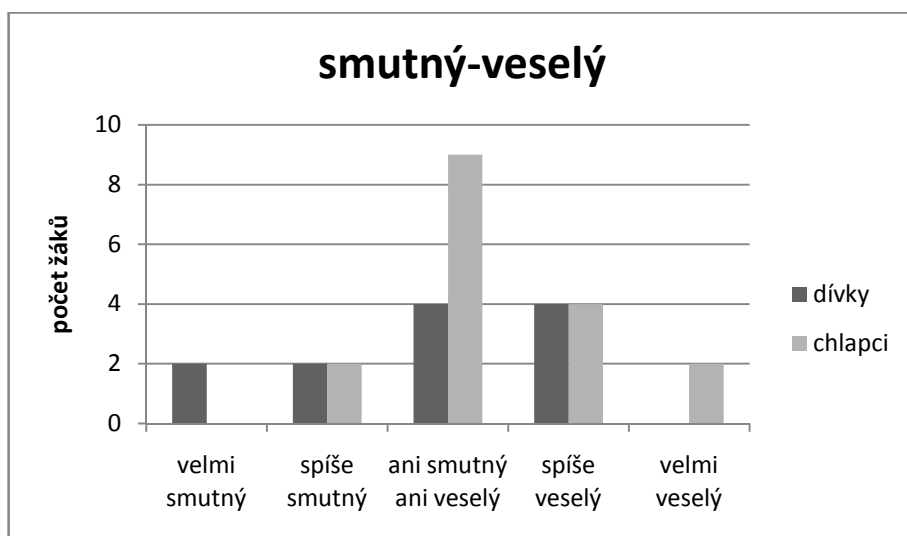
Graf č.8 Rozdělení odpovědí podle věku-šikovný/nešikovný

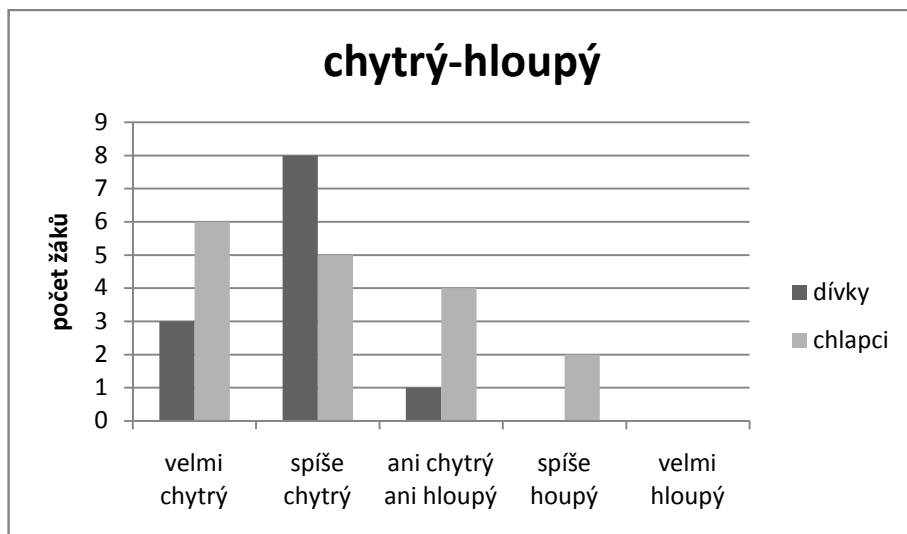
Graf č.9 Rozdělení odpovědí podle věku-zábavný/nezábavný

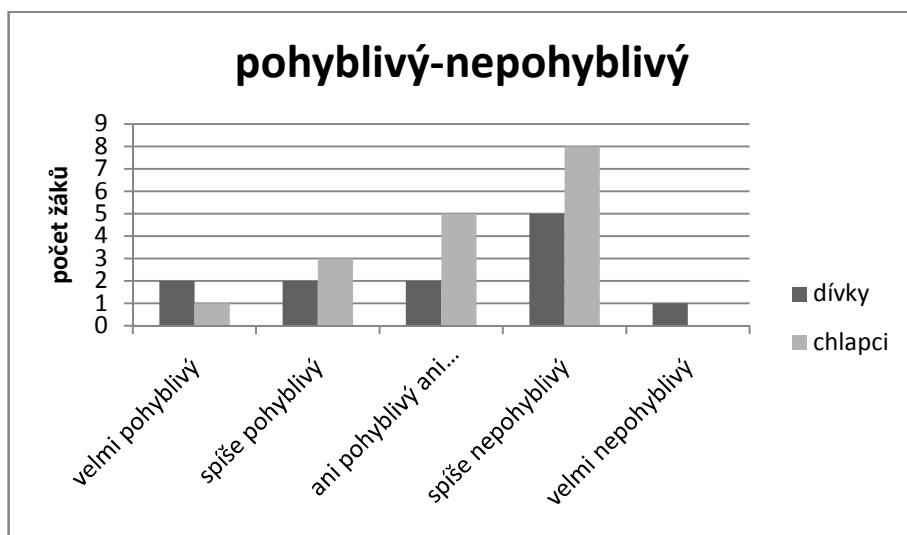
Graf č.10 Rozdělení odpovědí podle věku-zajímavý/nezajímavý

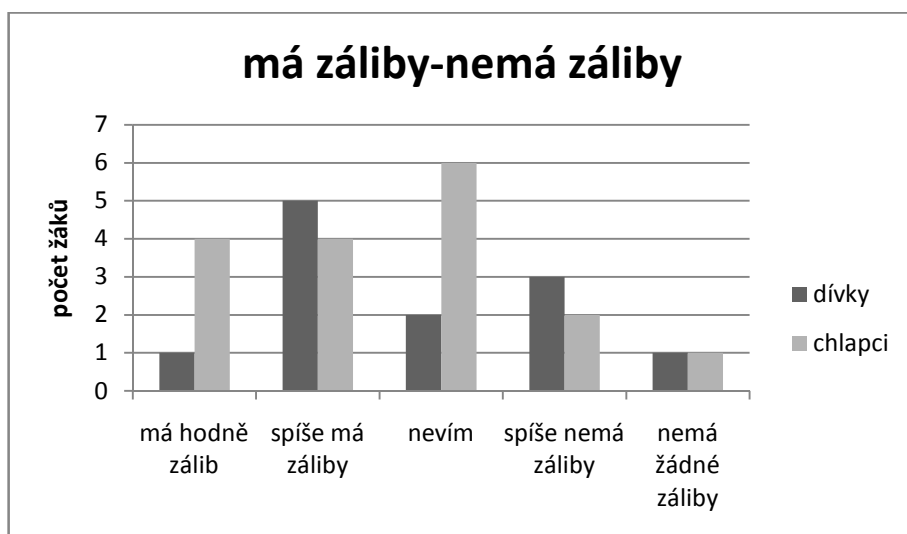
Graf č.11 Rozdělení odpovědí podle pohlaví-smutný/veselý

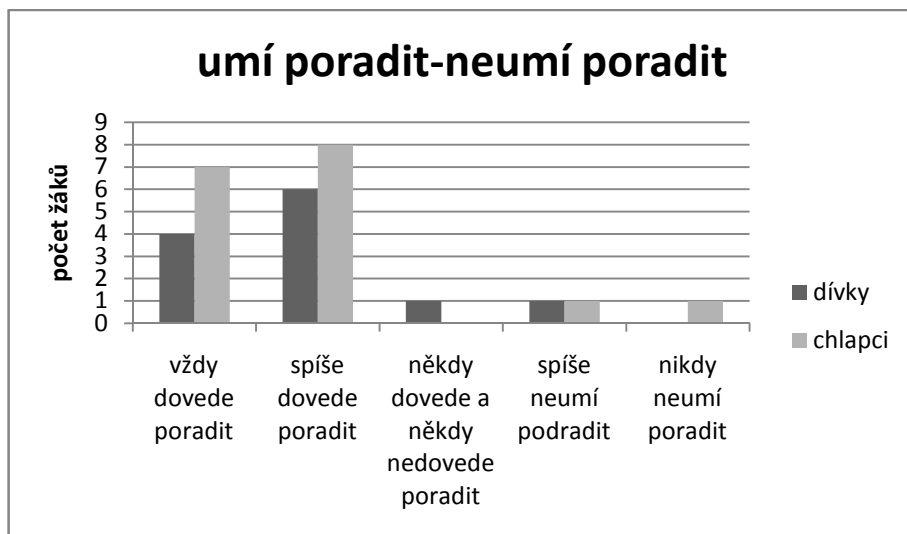
Graf č.12 Rozdělení odpovědí podle pohlaví-chytrý/hloupý

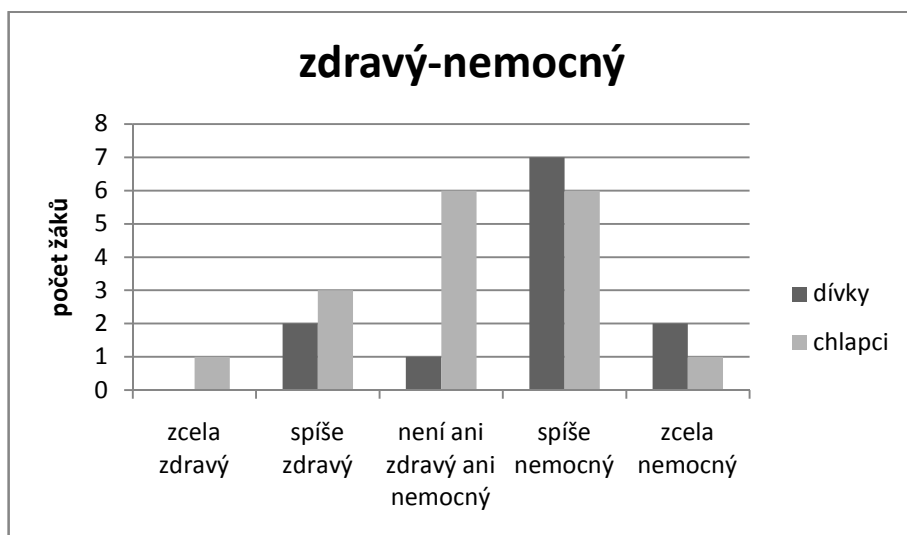
Graf č.13 Rozdělení odpovědí podle pohlaví-pohyblivý/nepohyblivý

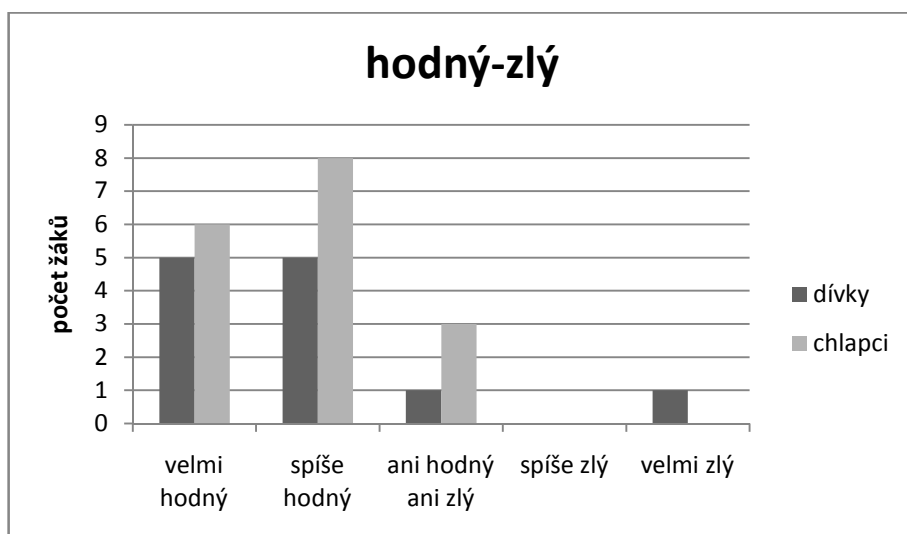
Graf č.14 Rozdělení odpovědí podle pohlaví-má/nemá záliby

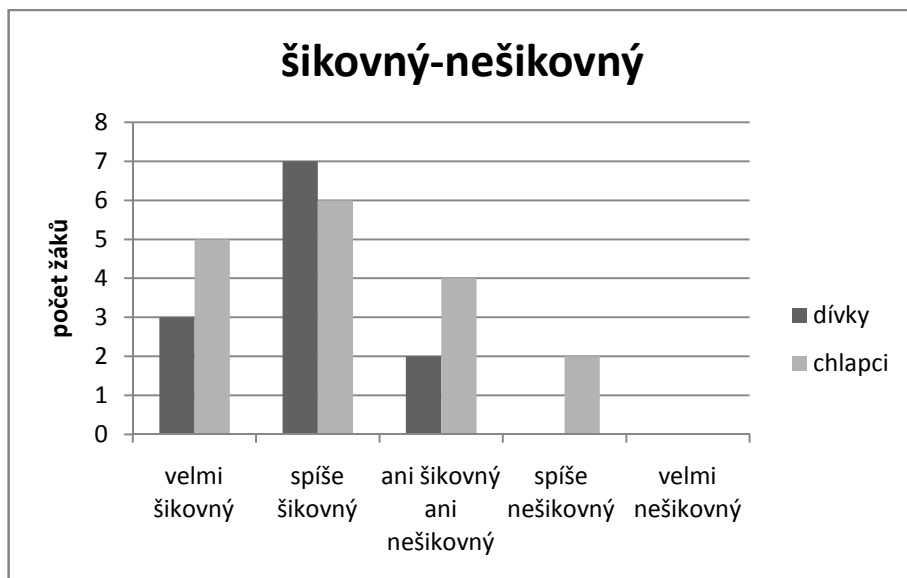
Graf č.15 Rozdělení odpovědí podle pohlaví-umí/neumí poradit

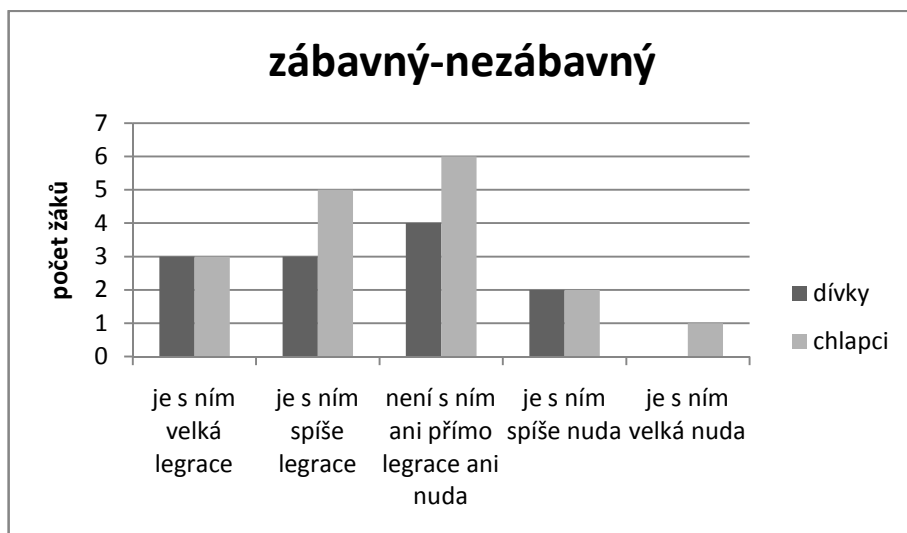
Graf č.16 Rozdělení odpovědí podle pohlaví-zdravý/nemocný

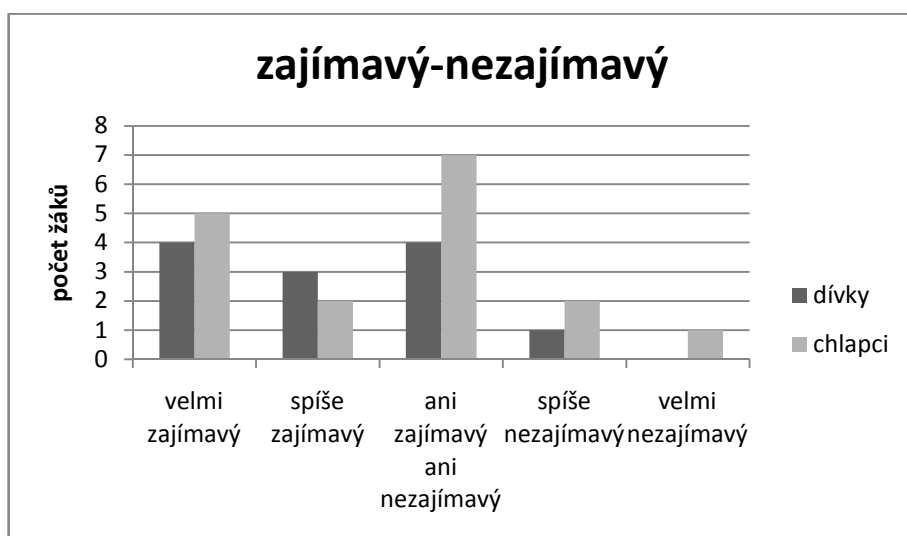
Graf č.17 Rozdělení odpovědí podle pohlaví-hodný/zlý

Graf č.18 Rozdělení odpovědí podle pohlaví-šikovný/nešikovný

Graf č.19 Rozdělení odpovědí podle pohlaví-zábavný/nezábavný

Graf č.20 Rozdělení odpovědí podle pohlaví-zajímavý/nezajímavý

Příloha č.3: Ukázka vyplněného dotazníku – 2.třída

Jméno: [REDACTED]

40

1) Od kolika let je člověk starý?

40

2) Co patří ke starému člověku? Co je pro něj typické?

střecha
chodí do práce
nemá tuje kolem světa
to z pohovky oběd
hryčky a koflíky
starý - zlatník
dávky pro (10/100)

3) Co starý člověk dělá?

chodí do práce

4) Co starý člověk nedělá?

nechá tuje kolem světa

5) Co starý člověk nosí?

to z pohovky oběd

6) Co starý člověk nenosí?

hryčky a koflíky

7) Co starý člověk umí?

starý - zlatník

7 b) Co starý člověk umí a já to neumím?

dávky pro (10/100)

8) Co starý člověk neumí?

chodí do práce

8 b) Co starý člověk neumí a já to umím?

hryčky a koflíky

9) Co starý člověk má?

střechu

10) Co starý člověk nemá?

práci, práci

11) Co může starý člověk dělat?

musí si odpočinout

12) Co nemůže starý člověk dělat?

kapitálátka

13) Co může starý člověk udělat pro mě?

kapitálátka

14) Jaký je starý člověk?

smutný veselý

chytří hloupý

pohyblivý nepohyblivý

má hodně zálib nemá záliby

dovede poradit neumí poradit, radami obtěžuje, poučuje

zdravý nemocný

hodný zlý

šikovný nešikovný

je s ním legrace je s ním nuda

je zajímavý je nezajímavý

15) Jak často trávíš čas se starým člověkem?

každý den - skoro každý den - málokdy, tak 1x za 14 dní - skoro vůbec - nikdy

16) Přiraďte k danému výroku číslo z nabízené škály:

- 1 – souhlasím zcela
2 – souhlasím zčásti
3 – spíše nesouhlasím
4 – zcela nesouhlasím

3 a) Ve veřejné dopravě bychom měli používat staré lidi sednouti.

1 b) Starí lidé potřebují pochopení a trpělivost.

3 c) Většina starých lidí má nemoderní názory.

4 d) Naše společnost si starých lidí spíše nevíží.

4 e) Starí lidé mladým nerozumějí.

2 f) Ne každý starý člověk si zaslouží úctu.

3 g) Starí lidé si vždy zaslouží úctu.

2 h) Starí lidé na veřejnosti většinou zdržují.

4 i) Starí lidé nám mladým nechtějí rozumět.

2 j) Senioři by měli odpočívat a neplest se do života mladších.

3 k) Nerozlišují mezi starými a mladými lidmi.

17) Co ještě patří na váš obrázek, ale vy jste to tam nenakreslili? - třeba proto, že jste to neuměli?

historického muzea

Příloha č.4: Ukázka vyplněného dotazníku - 9.třída

Jméno [REDACTED]

15) Jak často trávíš čas se starým člověkem?
 (každý den) dost často, nejméně jednou za týden - málokdy, tak 1x za 14 dní - skoro vůbec - nikdy

16) Přifďte k danému výroku číslo z nabízené škály:

1 - souhlasím zcela
 2 - souhlasím zčásti
 3 - spíše nesouhlasím
 4 - zcela nesouhlasím

a) Ve veřejné dopravě bychom měli používat staré lidi sednout. 1
 b) Starí lidé potřebují pochopení a trpělivost. 2
 c) Většina starých lidí má nemoderní názory. 1
 d) Naše společnost si starých lidí spíše nevází. 2
 e) Starí lidé mladým nerozumějí. 3
 f) Ne každý starý člověk si zaslouží úctu. 3
 g) Starí lidé si vždy zaslouží úctu. 4
 h) Starí lidé na veřejnosti většinou zarážejí. 1
 i) Starí lidé nám mladým nechtějí rozumět. 1
 j) Senioři by měli odpočívat a neplést se do života mladších. 3
 k) Nerozlišují mezi starými a mladými lidmi. 2

17) Co, ještě patří na váš obrázek, ale vy jste to tam nenakreslili - třeba proto, že jste to neuměli?
 Dě, je to krásná, přívětivá

1) Od kolika let je člověk starý? 65 let

2) Co patří ke starému člověku? Co je pro něj typické?
 Sedé sloupky
 postarší dechabky
 Nebroz Na PK
 zebra
 okamní sloup

3) Co starý člověk dělá?
 vyprávět

4) Co starý člověk nedělá?
 málo

5) Co starý člověk nosí?
 sloup

6) Co starý člověk nenosí?
 sloup

7) Co starý člověk umí?
 málo

7 b) Co starý člověk umí a já to neumím?
 málo

8) Co starý člověk neumí?
 málo

8 b) Co starý člověk neumí a já to umím?
 Dě, je to krásná, přívětivá

9) Co starý člověk má?
 málo

10) Co starý člověk nemá?
 málo

11) Co může starý člověk dělat?
 být sloupem

12) Co nemůže starý člověk dělat?
 málo

13) Co může starý člověk udělat pro mě?
 málo

14) Jaký je starý člověk?

smutný	☐	☒	☐	☐	veselý
chytří	☒	☐	☐	☐	hloupý
pohyblivý	☐	☐	☒	☐	nepohyblivý
má hodně zálib	☐	☒	☐	☐	nená záliby
dovede poradit	☐	☒	☐	☐	neumí poradit, radami obtěžuje, poučuje
zdravý	☐	☒	☐	☐	nemocný
hodný	☐	☒	☐	☐	zlý
šikovný	☒	☐	☐	☐	nešikovný
je s ním legrace	☐	☐	☒	☐	je s ním nuda
je zajímavý	☐	☒	☐	☐	je nezajímavý

Příloha č.5: Ukázka kresby – 2.třída (dívka 7;11)

Babička (61) a děda (67) jdou na chatu.

Příloha č.6: Ukázka kresby – 2.třída (dívka 8;1)

Babička (70) je na procházce na louce.

Příloha č.7: Ukázka kresby – 2.třída (chlapec 7;5)

Pán (26) sbírá houby v lese.

Příloha č.8: Ukázka kresby – 9.třída (dívka 15;3)

Žena (80) jde po ulici.

Příloha č.9: Ukázka kresby – 9.třída (chlapec 14;11)

Pán (věk neuvedený) kouří u vody.

Příloha č.10: Ukázka kresby – 9.třída (chlapec 15;2)

Muž (63) venčí v parku psa.